

ВЛАДИМИР ШЧЕРБАКОВ

АТЛАНТИДА

Оқшом чўкди. Биз қорамтир сувдан чиқиб, кундузги иссиқ ҳовурини ҳали йўқотмаган ёғоч тўшакларга ёнбошлаганимизда хурмозор узра учта юлдуз чарақлаб турарди.

— Аввал яшил номозхон тутиб бер, сўнг Атлантида ҳақида гапириб бер, — деб амр қилди Рута.

— Номозхонни ўзинг умрингда кўрганмисан? — сўрадим қиз томонга ўгирилмасдан. Ахир мен хаёлан ҳалиги учта юлдуздан бирида юрардим, дарров ерга қайтгим келмаётганди.

— Йўқ. Сира кўрмаганман. Фақат суратини кўрганман. Номозхон каттакон чигиртка бўлади.

— Ҳеч қанақанги чигиртка эмас.

— Билаган, билаган. Лекин чигирткага ўхшайди. Тбилисида номозхон йўқ.

— Бу ерда Пицунда майсазорларида ҳам номозхон йўқ ҳисоби. Уни бу ердан кўра, Атлантидадан топиш осонроқ. Хоҳласанг, айтиб бераман, аммо кейин ухлалмай чиқасан.

— Қўрқинчлими?

— Албатта. Барча атлантлар тўфон пайтида қирилиб кетишган. Жуда олис замонларда бўлган бу воқеа.

— Қандай қирилиб кетишган?

— Тўфон қандай келган, демоқчимисан?.. Чама-си, ўшанда уммонга жуда катта метеорит — думли юлдуз тушган, сувни бир километргача, балки ундан ҳам баландроққа сапчитиб, тошириб юборган. Эҳтимол, у Ер қобиғини пачоқлаган ва олов магма ташқарига отилиб, сувни қайнатиб юборган. Сўнг тоғу тош дўлдай ёғилиб, сеҳрли оролни кўмиб юборган.

— Қачон бўлган, бу воқеа? — сўради Рута ялтираган, силлиқ сочларини оппоқ тароғи билан тарар экан.

— Буни ҳеч ким аниқ билмайди... Ўшанда вақт тўхтаб қолгандир ёки эҳтимол синиб кетгандир?

— Тўхташи нимаси? Вақт ҳам тўхтайдими? Вақт қандай синади?

— Албатта. Сутка — бу ернинг бир айланиши. Сув унинг айланишини секинлаштиради, сув чайқалиши ва қайтиши бутун сайёрани орқага тортиб туради. Тўфон фалокати-чи? У ҳам сайёранинг айланиш тезлигини ўзгартириши мумкин. Фазовий кўламда портлаш юз берган. Чанг-тўзон ва буғ Қуёш, Ой, юлдузларни кўп йилларгача тўсиб қўйган. Шунинг учун қадимги мифлар — афсоналарда ҳамма нарса хаосдан — ломакондан бошлангани айтилган. Энг аввал борлиқни зулмат қоплаган, денгиз ҳам, ер

ҳам, ёруғлик ҳам йўқ. Аввал Қуёш йўқолган, сўнг вақт ҳам йўқолган. Сайёра гоҳ тез, гоҳ секин айланган, охири от айланиб, қозигини топгандай, сайёра ҳам ўз йўлига тушиб олган.

* * *

Шу кечаси ғалати туш кўрдим. Қадимий, ярим вайрона шаҳар... Атрофда жон зоти йўқ. Атлантлар шахримикин? Билмадим.

Бу шаҳардаги тош уюмларига, бир чеккаси ердан чиқиб турган тош тахталарга, кўчаларни иккига бўлиб юборган ёриқларга кўзим тушди. Қачонлардир бу ерда замин чайқалиб, чилпарчин бўлган, шаҳар ўлимга юз тутган. Зилзила уйларни вайрон қилиб, ўйинчоқ қутичалардай сочиб юборган. Ўша воқеадан буён қанча вақт ўтдйкин? Тушимда гўё шу саволга жавоб излабман. Ғира-шира фикрим секин-аста тиниқлаша бошлади: эҳтимол, бу ерда вақт ҳамма жойлардагидан бошқача кечгандир? Қандай қилиб бундай бўлади? Ҳа, шундай бўлиши мумкин. Тўғри, агар ростдан ҳам бу, ердан минглаб чақирим олисларга тарқалган асотир ва афсоналарда тасвирланган фалокат излари бўлса.

Қора базальт тошидан йўниб ясалган маъбудлар ҳам Атлантидага ёрдам беролмаган. Унинг пойтахти орол билан бирга денгиз пучмоғига чўкиб кетган. Аммо океан — уммонининг ҳар икки томонида атлантларнинг вилоятлари ва тобе юртлари бўлган. Кўз кўрмаган, мислсиз фалокатга учраган эпицентрдан силкиниш марказдан олисдаги ана шу шаҳарларга қандай таъсир қилган экан? Эҳтимол, мен ана шу шаҳарлардан бирини кўриб тургандирман?

Кўчалар ҳайҳотдай, ҳувиллаган, фақат ўпирилган жой четида қандайдир қуш сояси сассиз сирғалиб ўтади. Эҳтимол, қачонлардир бу ерларда истилочиларнинг ўрдалари денгиз чайқалиб, қирғоққа тошгандай тошиб ётгандир? Манзилгоҳларнинг деворлари ва остоналари қизил қонга бўялгандай, қон томчиларини қуёш қуритгандай, сўнг шамол уларни чанг-тўзонга айлантиргандай. Кейин узоқ дорилармон йилларда билагузук ва оёқларига жавоҳир қадалган ҳалқалар таққан аёллар шаҳарнинг асосий беагаи бўлган. Уларнинг жонли, сеҳрли қиёфалари

ўлганларидан кейин ҳам деворга ўйиб ишланган суратларда, уй-рўзгор буюмлари, катта-кичик азиз-авлиёларнинг ҳайкалчалари орасида қолиб кетган: ҳар бир аёл қиёфасида табассум, эҳтирос ёки мангу юзага чиқмаган армон излари кўринади. Бу тошлар кучли ва заиф, ғаройиб ақл-заковат, хаёлот соҳибларининг ҳаётини ўзида мужассам этган.

Атрофдан нималар кўриняпти кўзимга? Мана силлиқ тошлавҳа синиғи устидан калтакесак сирғалиб ўтади. Тошлавҳа четидаги қизғиш чангда унинг жажжи панжалари изи қолади. Унинг марвариддай кўзи ёруғликда ялт этади-ю, ғойиб бўлади. Қадам товушлари ҳам эшитилмайди — тушда ўзи шунақа бўлади. Лекин мен борлиққа жон қулоғимни тутаман: чунки сирли олам олдида турибман. Қайси даврга келиб қолганимни ҳам қасрлар, эҳромларнинг томларида қайси тангрилар учиб юрганлигини ҳам, бу ердаги одамлар қайси тилда гапирганлигини ҳам билиб бўлмайди. Буларнинг ҳаммаси — сирли.

Нималарни кўраётганлигимни ўйлаб кўргудай бўлсам, гумон, тахминларим бир-бирини қисиб чиқара бошлайди. Аммо бу гумон, тусмоллар кейинроқ тугилади. Ҳозир эса хаёлий ўрмондагидай, пайпаслаб йўл излайман. Мианалар — чангалзорлар орасидан қуёш нури жуда қийин ўтади. Бутун атрофда эса саволларимга жавоб берадиган бирор жон зоти йўқ. Уйғониб кетсам — саволлар ҳам, жавоблар ҳам йўқолади. Шунини қандайдир мўъжиза билан ҳис этман, уйғонишни истамайман.

Майдон ортида, хароба кўчалар ортида кимлардир борлигини пайқайман. Улар мендан олисда. Аммо булар мана шу шаҳарни қурган ва унда яшаган одамлар эмас. Нимагадир, кўнглим сезиб турибди. Ана шу одамлар борлиги учун мен бу шаҳарни кўриб турибман. Эҳтимол, мен уларга керакдирман. Хўп, майли, нарироққа, сершоҳ хурмолар ва анжирлар осмон бўйи ўсиб ётган майдон томонга борайлик. Ёнгинамда бир соя сирғалади. Унинг шакл-шамойилини билиб бўлмайди. Беихтиёр қўлимни кўтараман, синиқ тошлар узра дарбадар соя ҳам шу ҳаракатни қайтаради.

Чирмовуқлар билан қопланган энли зиналар олдидан чиқиб қоламан. Унгу сўлда қора тошдан йўнилган чорқирра устунлар. Майдонга яқинлаша-

ман. Майдон ўртасида гигант қора тош устун — шосупа кўринади — унинг устидаги одам бир қўлини белига тираганча, бошқа қўли билан шимолни кўрсатиб турибди. Майдоннинг бурчакларига ҳам шундай тошқуббалар қўйилган. Ҳар нарсада хотирадан ўчганлик, унутилганлик, йўқлик излари. Йиқилган устунлар шосупа яқинида чириб, емирилиб ётади. Кўчаларнинг йўналиши ғира-шира сезилиб туради.

Қаршида — қаср харобалари. Тош девор ўйиқлари шамолда сийқаланиб кетган. Бир вақтлар эса мана шу тош деворлардан тош тангриларнинг катта очиқ кўзлари одамларни кузатиб туришган. Тангрилар бош узра учаётган муқаддас қушлар, илоҳлар хоҳиш-иродасини одамларга етказиб, қичқиришган. Ўрмондан чиққан ҳайвонлар тангриларнинг тошоёқлари остига сув ичишга келишган. Тошоёқдаги ёзувларни ўқишга ҳаракат қиламан: ёзувлар юнон ҳарфларини эслатади, лекин уларнинг бирортасини танимамайман. Турган гапки, бу ёзувларни нақш этган одамлар қайси тилда сўзлаганлигини билолмайман.

Маҳобатли тошларнинг биридан иккинчисига сакраб, ибодатхона майдонидан ўтдим. Ичкарига киришим билан ҳайкаллар, нақшин тошлар, чуқур токчалар кўринди. Меҳробсимон токчаларга кўршапалаклар уя қуриб олишган. Ибодатхона ичидан қасрнинг асосий дарвозаси пештоқига ўйиб нақш этилган йигит тасвири яққол кўриниб турибди. Йигитнинг юзи, ияги силлиқ, билаклари яланғоч, елкасига қайиш осилган, қўлида — қалқон.

Майдондан қадимий кўчага чиқилади. Сўнг ўнгга юрилади. Шунда шаҳар ортингизда қолади. Атрофга разм солдим — соялар ва тошлар, тошлар ва соялар, улар икки минг йилдан буён (эҳтимол бундан ҳам аввал) шундай туришади. Пастда — сўқмоқ излар, улар чакалакка бориб йўқолади...

Сўқмоқдан юриб, жар ёқасига бориб қолдим. Пастда тик жарлик остида сув мавжланиб оқади. Сарғимтир, қорамтир сувдан қизғиш ва қора тошлар туртиб чиққан. Дарё сатҳи уфқ томонга кенгайиб, тош деворлар пасайиб, йўқолиб кетади. Оёғим остидаги тош кўчиб тушди, пастга мункидим. Пешонамдан совуқ тер чиқиб кетди. Чангал шохлари, таналарини, тош-шағални чангаллайман. Фойдасиз. Жар

ёқасида мувозанат сақлаёлмадим. Бир йўл қолди — оёғимни тираб, қаттиқ силтаниб, ўзимни сувга отишим керак. Бир неча дақиқа қаерга йиқилсам яхши бўларкин, деб мўлжалладим, сувга оёғим билан тушиш учун ҳавода қандай ўмбалоқ ошишим керак. Баланд қияликдан учиб тушиш ҳазил гап эмас. Тирик қолишимга кўзим етмади, қўлларим охирги тош қиррасини тутамлади... Олма дарахтдан қандай узилиб тушса, мен ҳам худди шундай омонсиз пастга уча бошладим.

Туш кўраётганимни сезиб турардим. Аммо яна аввалги, одатдаги, нормал деб аталаётган ҳаётга дарров қайтгим ҳам келмасди. Чунки ҳали ҳаётда сира омадим келмаган: атлантларнинг биронта шаҳари харобаларини, биронта ростакам ўпирмани, биронта чангалзор ўрмонни кўрмаганман, бирон марта тоғ селига учраб, ўзимни қутқармаганман.

Фақат уйғониб кетганимдан кейингина, хаёлан бўлса-да, нақадар хавф остида қолганимни англадим: агар дарёга ўзимни ташлаганимда омон қолишим қийин эди. Жар ёқасининг баландлигидан кўзим тиниб, бошим айланиб кетди, ахир икки юз метр пастликда эди дарё, ундан кам эмас! Сув тубида учли қоялар бор эди, қолаверса сарғимтир сув кўзгусига урилиб, чилпарчин бўлиб кетардим: ҳалигача сузишни ўрганмагандим. Ижод устида мафтункор гуржи қизи билан шакарғуфторлик қилиш, автотурист бўлиб, курорт соҳилларида сайр қилиб юришлар ёқимлироқ-да.

Тушимда нимадир мени тутиб қолди. Жар ёқасидан... Қайтарди. Нима бўлдийкин бу? Билмадим. Олдиндан сездим, ультратовушдай, билинар-билимас, ақл-идрокдан ташқаридаги ҳодисами? Гўё кимдир мени хавф ҳақида огоҳлантираётгандай эди. Лекин мен бу огоҳлантиришларга қулоқ солмадим. Уйғониб кетдим.

МОНУ САЕҲАТИ

Субҳи содиқда денгизда чўмилиш. Кечаси билан чайқалиб, энди тинчиб улгурган денгиз сатҳи қуёш нурларини симиради. Қирғоқдан олисда, жануби-ғарб томон, Туркия соҳиллари томон бораёт-

ган кенг оқим ялтираб, жимирайди, уйқуси ўчмагандай, элас-элас оқади.

Яқин атрофдаги курки эшаклардан бирига ўтирдим. Китоб ўқиётгандай, ё мудраётгандай эдим, сеҳрли тушимни дуо билан қайтаришга уринардим. Қизнинг ўзи бу ёққа яқинлашди.

— Келганларига ярим соат бўлди-ю, жанобларининг биз фақирлар билан кўришиш хаёлларигаям келмайди!

«Жаноблари... Биз фақирлар билан...» Худди шундай деди бу қиз.

— Маликамга яна чўмилишдан бошқа ниманиям таклиф қила олардим, — унинг оҳангида жавоб бердим мен ҳам. — Номозхон чигиртканиям тутолмадим, ваъдамнинг устидан чиқолмадим.

— Қўйинг-е, биз Атлантида ҳақида гаплашамиз.

— Хўп, яхши.

— Қадим замонларда Мону деган донишманд ўтган. Кейинчалик, уни тангри деб эълон этишган. Бошқа кўп донишмандларга ҳам худога ишонишгандай ишонишган. Лекин Мону тириклик чоғида одамлардан кўп кулфат тортган. Шунинг учун у кема ясаб, нариги соҳилларга кетишни истаб қолган. У кемасозликни ўргана бошлаган.

— Билиб қўй, агар бу айтганларинг чўпчак бўлса, яхшилиқ кутма. Жазосига кетадиган куним жомадонимни нақ вокзалгача кўтариб борасан.

— Ўзингни ҳам... Мабодо чўпчак айтганимда ҳам сен айтган жазодан қўрқармидим. Аксинча, шу тобора афсоналар олаmidан бир шингил ҳада қилсамми, деган фикр хаёлимга келди. Хўп, майли, барибир, ундайига ҳам, бундайига ҳам жомадонингни кўтаришимга тўғри келади. Яхшиси, сен истагандай, ҳозир ҳақиқатни, фақат ҳақиқатни гапираман.

— Гапиравер.

— Кундузги ишлардан чарчаган Мону соҳилга ором олишга келганида тўлқин қирғоққа чиқариб ташлаган бир балиқчани топиб олади. У балиқчани сувли кўзага солиб, етти ою, етти кун боқади. Ўз дастурхонидаги ушоқлар билан, ширин булоқ суви билан меҳмон қилади. Кун ора кўзадаги эски сувни янгилаб туради. Яйловга, пода боқишга кетганида балиқчани қараб туриш энг содиқ дўсти Савратага қоларди. Вақти келиб, балиқ ўсиб, кўзага сигмай

қолади — хайрлашув вақти етади. Мону балиқни барча дарёларнинг маликаси — Ганг дарёсига олиб боради. Кўзани сувга ётқизиб, балиқни чиқариб юборади. Шунда балиқ тилга кириб, бундай дейди: «О, донишмандларнинг донишманди Мону! Огоҳ бўл, яқинда даҳшатли фалокат ёпирилиб келади. Ердаги барча тирик жонзодлар ҳалок бўлади. Тўфон бўлиб, уч олам йўқ бўлиб кетади. Одамлар ва ҳайвонлар, дов-дарахтлар ва қушларга ажал келади. О, Мону, ўзинг қуришни орзу қилиб юрган кемангни тезроқ битказ. Кимларни ва нималарни қутқазмоқчи бўлсанг — иложи борича ҳаммасини кемага жойлаштир. Ҳаммаёқни сув босиб, сузиб кетаётганингда етти кунлик масофада наҳанг балиқ — менинг опамни учратасан. У сенга қайси йўлдан боришни ўргатади. Етти ой сузганиндан кейин олис-олисларда энг катта ва энг донишманд балиқни — менинг онамни учратасан. У сенга ёрдам беради!» Шу сўзларни айтиб, балиқ думи билан сувни бир шалоплатиб, кўздан ғойиб бўлади. Мону эса бу гапларни эшитиб, ўйланиб қолади...

Бу чўпчакми ё бўлган воқеами деб, Рута ҳам ўйланиб қолди. У билинар-билинемас бош ирғагач, мен ҳикоямни давом эттирдим.

— Эртасига тонг отиши билан Мону лагунага келиб, кема ясашни бошлади. Ҳар куни кема ёнига азим кедр дарахтларидан биттадан олиб келарди. Донишманд қўлида жез тапар жарангларди. (у вақтлар, Рута болталар жездан бўлиб, усталарнинг қўллари олтин эди. Темирни аждодларимиз аллақачон топган бўлсалар-да, аммо уни ишлатишни таъқиқлаб қўйишганди. Чунки улар темир ишлатиш кучайса ўрмон ва яйловлар, ўрмон ва денгиз ҳайвонлари қирилиб кетишини билардилар). Мону кема қилини — муруватини энг бақувват дарахтдан ясади, мачтани шундай ўрнатдики, у олисдан нозик қамишдай кўринар, шамол-бўронга ғийчиллаб эгиларди-ю, синмасди. Ғийчиллаганида у Монуга елканларни тушириш кераклигини эслатарди. Форшдевен эса... Форшдевен нима бўпти, Мону энг сўнги шпангоутгача ўз қўллари билан ясаганди. Тарихдан ҳам қадимги кема тузилишини тўғри тасвирладимми, йўқми, билмайман, лекин Мону даҳшатли бўрон ва тўфонга пухта тайёргарлик кўрди. У кема-

сига ўз дўстларини — ҳайвонлар ва қушларни, дон, ғалла ва ўсимликларнинг уруғларини жойлаштиради. Шундай қилиб, Мону кемани сувга тушириб, хайё-ҳув деб, сузиб кетди. Етти кеча-кундуз сузганида гоят баҳайбат балиқни учратди. У Монуга нималардир деб, маслаҳат берди. Аммо наҳанг балиқ шу қадар секин ва эшитилар-эшитилмас гапирар эдики, уни тинглаш учун кема у ерда етти кечаю етти кундуз лангар ташлаб турди. Балиқ унга борар йўлини кўрсатди. Ғир-ғир эсган шамол билан кема яна олис сафарини давом эттирди. Етти ой ҳам ҳашпаш дегунча ўтиб кетди. Монунинг соқоли шу қадар узун ўсиб кетдики, уни жез тапари билан қирққанида чиққан юнгдан анча-мунча кема жиҳозларини янгилашга, ичимлик ва озиқ-овқат солинган бочкаларни чайқалишлардан асраш учун боғлаб қўйишга бемалол етди. Бир куни тўсатдан каттакон тепалик кўринди. Бу тирик тепалик бўлиб, шохи сувдан чиқиб турарди. Бу — ўша балиқнинг онаси эди. Шу пайт Мону нима қилиш зарурлигига фаҳму фаросати етди. У кема арқонини наҳанг тепанинг шохига боғлади. Наҳанг кемани судраб, энг баланд тоғ — Ҳимолай тоғи чўққисига олиб бориб қўйди. Еттинчи кун фазо ларзага келиб, тўфон бошланди. Қуруқликлар сув остида қола бошлади. Шундай сел ва жала қуйди-ки, ер юзидаги барча дарёлар тошиб, бир-бирига қўшилиб кетишди. Оламни тўфон босди. Фақат Мону қўнган тоғ чўққисигина сув олами узра ёлғиз қаққайиб қолди. Мону учун янги ерда янги ҳаёт бошланди. У худди шуни орзу қилган эди.

Рута бир зум ўйланиб қолди.

— Бу эртак бўлсаям ҳақиқатга жуда ўхшар экан, — деди у. — Дарвоқе, шохли балиқ қанақа бўлади?

— Уммон сувнинг энг чуқур тубларида шунақа наҳанг бўлади. Уларнинг бурнида шохга ўхшаш ўсимтаси бор. Ҳатто унинг, уммонларнинг зулмат чуқурлигида йўл топиши учун нур таратиб турувчи фонусиям бўлади.

— Буни эшитганман. Лекин жуда чуқур сувда яшайдиган балиқ нима учун бирданига сув юзига чиқиб қолдйкин?

— Чунки кўпчилик жониворлар ер кимирлашини олдиндан билишади. Айниқса, балиқлар. Чуқур

сувларда яшайдиган бундай балиқлар бир нарсани сезса юзароққа чиқиб, ҳатто қирғоққа яқин келиб олишади. Буни мен аниқ биламан. Ҳатто бир илмий конференцияда шу тўғрида саккизинчи ёки тўққизинчи мақоласини чиқарган япон олими билан ҳам танишганман.

— Демак, тўғри экан-да.

— Мен айтган нарса афсона, албатта. Унда муболаға бўлишиям керак-да. Негаки фалокатдан сўнг одамлар аввалги билимларини ҳам унутишган, улар кема ясаш ва ғорларга суратлар чизишни ҳам билмай қолишган. Аммо уларга тўфон ҳақидаги маълумотлар узук-юлуқ етиб келган. Шундан кейин улар ўша воқеаларни афсона шаклида ифодалашган. Яхшиямки, шундай қилишган, натижада афсоналар бизгача етиб келган. Чунки афсоналар жуда узоқ яшайди, ҳатто улар мангу ўлмайди. Афсонага нисбатан илмий назариялар кун сайин, ҳатто соат сайин эскириб боради. Эҳтимол, мен ошириб гапираётгандирман. Лекин, шуниси аниқки, қадимги одамлар ҳайвонларнинг фалокатларни олдиндан сезишини билишган. Бундан фойдаланишган ҳам. Акс ҳолда ўша қадимги одамларнинг авлодлари — бизлар яшамаган бўлардик. Дунёда ҳаёт қолмаган бўларди. Аллақачон ҳамма ўлиб кетарди.

— Аллақачон ўлиб кетарди... Шафқатсиз экансиз-ку.

— Мен эмас, дунё ўзи шунақа тузилган. Дунё ҳозир ҳам фалокатлардан қутилган эмас. Даққионусдан қолган кўҳна афсоналарни ўқиганимизда биз ҳозирги дунёни фалокатдан асраб қолишни ўйлашимиз керак, тўғрими?

— Мабодо Ер юзасига астероид ёки метеорит тушаётган бўлса, буни балиқ қаёқдан сезаркин, — дабдурустдан сўради Рута.

— Бу мураккаб жумбоқ, — мужмал жавоб бердим. — Гигант ер қимирлашлар ва денгиз қимирлашлари бўлган. Кеча метеорит ҳақида гапириб бергандим. Ердаги фалокатларга ўша сабабчи, деб ўйлайман. Лекин метеорит тушаётганлигини балиқ қандай ҳис этаркин, буни тушуниш қийин. Аслида буни сенга тушунтириб беришим керак эди. Ахир мен атлантологман-ку.

— Атлантолог! — кулимсиради Рута ва унинг бу

жилмайиши бутун умр эсимда қолди. Чунки бу мулоийим жилмайишида Рутанинг ҳамма нарсани ўзи тушуниши сезилиб турарди.

Унга нима ҳам дердим? Сайёрамизнинг Атлантика томонига тушган астероидни балиқ сезган дейманми?

* * *

Москвада танишган япон олими Хацзу Хироакига битган мактубимга Мону ҳақидаги афсонани ва унга ёзган шарҳларимни қўшиб юборгандим. Ер қимирлаши олдидан чуқур сувда яшовчи айрим балиқлар соҳилга яқин жойларга чиқиб олишини менга шу одам гапириб берган эди. Хатимни олиб, бу афсонанинг Атлантидага шубҳасиз алоқаси бор, деган фикримга ажабланган эди у.

Кейинроқ у менга ёзган хатида табиий фалокат юз беришини уч-тўрт кун олдин сезадиган каракатицалар — денгиз моллюскалари ҳам худди шундай, сув юзасига чиқиб олишини айтган эди. Улар гўё келажакни олдиндан сезишарди. Шуниси қизиқки, чуқур сув тубидаги бу махлуқлар фалокат олдидан ланж, мудроқ бўлиб, ўзидан истар-истамас қора суюқлик чиқариб, кўринмай қолар экан. Хуллас, улар фалокат олдидан қаттиқ ўзгаришар ва бу ўзгаришнинг сирини Афлотуннинг афсонавий диёри сирига таққослаш мумкин эди.

ХАРОВАЛАРДАГИ УЧАР ОДАМЛАР

Бу қандай шаҳар ўзи? Уни яна тушимда кўрдим! Яна ўша шаҳарнинг ярим вайрона кўчаларида санғиб юрдим, менга номаълум одамларнинг изларини изладим. Топдим ҳам, ана шу излардан бориб, дарё бўйига чиқиб қолдим. Лекин, бу аввалги жой эмасди, жар ёқаси ва тубсиз эмасди. Бу жой, чамаси дарё оқимининг юқориси, қайрилиши бўлса керак.

Кўз олдимда кенг дарё ёйилмаси, ундан нарида текис водий пайдо бўлди. Фақат қирғоққа яқинлашганимда қоялар ва дўнгликлар, буталар, дов-дарахтлар кўзга ташланди... Дарахтзор ортида ибодатхона кўринди. Нишаб зинапоялар пештоқли устунлар са-

ри элтарди. Баланд бинога яқинлашдим. У анча яхши сақланиб қолганди. Тошларда билинар-билинасиз қизил гард бор (бу ернинг тупроғи қизил, мойли ва ёпишқоқ эди). Гўё мендан сал аввал бу ердан номаълум уч-тўрт одам ўтгандай эди. Уларнинг чориклари спортчиларникига ўхшайди. Изларга оёғимни қўйиб, ўлчаб кўрдим. Худди менинг изимга ўхшайди. Излар эҳром томон кетган. Ичкари кирдим. Қичқирдим. Гумбурлаган акс-садо анча вақтгача тинмади. Назаримда бу маҳобатли зални асрий уйқудан уйғотиб юбордим ва бундан эҳром миннатдор бўлиб, мен билан гаплашаётгандай туюлди. Фақат у менга нималарни айтиб бераркин?.. Шу пайт залнинг нариги томонидаги икки табақали ёғоч эшикка кўзим тушди. У ҳозирги замон эшикларига ўхшабини ўшанда пайқамасдим. Ҳар қадам босганимда акс садо мени кузатиб борар, гоҳ олдинга ўтиб, гоҳ орқага қайтиб, мен билан беркинмачоқ ўйнаётгандай туюларди. Кўҳна қора ёғоч эшикни очдим... Оёғим остида пастга кетган тош зиналар пайдо бўлди. Қорамтир зина тошлари ёрилиб кетган, ёриқлардан ям-яшил майсалар тўп-тўп бўлиб чиқиб турарди. Пастда ғаройиб боғ кўзга ташланди. У Англия боғларига ўхшар, бутазор дёворлар шундай жойлашган эдики, улар ўртасидаги ям-яшил ўтлоқлар тош зинадан қаралганда тўғри ва узун бахмал тўртбурчакларга ўхшаб кўринарди. Мана шу ерда, боғда биринчи марта одамларни кўрдим. Уларнинг кийими ғаройиб эди. Эгниларида фақат калта шиму оёқларида енгил оқ чориклар бор эди, холос. Эшли оқиш камарлари борлигини эса сал кейин сездим. Шу пайт тўртинчи одам ҳам кўринди. У заминдан тахминан икки юз метр баландликда парвоз қиларди. Йўқ, унинг қанотлари йўқ эди. У қўлларини қанотдай ёзиб, боғ устида учиб юрарди. Пастдаги учта шериги унга қараб туришарди. Ғаройиб манзара: қадимги юнон ҳайкалларидай ярим-яланғоч, мушаклари бўртиб чиққан уч киши чиндан ҳам ҳайкал гуруҳига ўхшарди. Улар тепасида худди улардай оқиш калта шим, оқ ботинка кийган одам ниначидай учиб юрарди. Унинг қўли ниначи қанотидай, дириллаб ҳаракат йўналишини ўзгартираётганга ўхшарди. Аммо бундай эмас экан. Ҳалиги одам хотиржамлик билан бир қўлини камарига тегизди ва аста

доиралар ясаб, пастлай бошлади. У спиралсимон доиралар ясаганида санаб турган эдим, саккиз марта айланди. Учар одам иккала қўлини туширганида кескин тўхтади ва ярим эгик оёқларини ерга босиб, кадини тўғрилади.

Ҳалиги уч кишидан яна бири парвозга чоғланиб турганини сездим. Улар нигоҳлари билан ўртоғининг парвозини кузатиб қолишди. Учган одам кушлар ҳавас қиладиган даражада чиройли доиралар ясаб, ҳаволаб кетди. Улар мени пайқашмади ёки эътибор беришмади. Лекин кейинги лаҳзада миямда бир савол туғилди: «Улар мени кўриб қолишса нима бўлади?» Савол шу қадар кескин ва муҳим эдики, менинг бору-йўқлигим шунга боғлиқдай туюларди. Жавоби ўз-ўзидан пайдо бўлди: мени кўриб қолишса нима бўлиши маълум эмас, лекин ҳар қолда тез яшириниш керак. Йўқ, бу сўзлар хаёлимга келгани йўқ, аслида менда ҳамма нарсани сўзсиз тушуниш, ҳис этиш қобилияти пайдо бўлди. Одатда туш кўрганда шундай бўлади. Шу заҳоти мен ортимга ўгирилиб, ёғоч эшик орқасига ўтиб, унинг табақаларини аста ёпдим. Эшик ёпилишидан сал аввал учар одамлардан бири мен томонга ўгирилиб қараганлигини кўрдим. У эшик очилиб-ёпилганлигини сезганлиги аниқ, лекин эшик ёриғидан мени кўролдими, йўқми, билмадим. Эҳром ичи қоронғу эди. Бунинг устига, воқеа тушимда юз бераётганлиги туфайли, мен у ерда жисман йўқ эдим, ахир. Албатта, кейинги фикр уйғонганимдан кейин хаёлимга келди.

* * *

Мен аввал уни кумуш деб ўйловдим. Соҳилда қумга тушиб кетганидан кўрдимки, кумуш эмас, оддий экан. Оддий деганим ҳам тўғрима. Чунки, у ғалати, тушунарсиз нарса эди. Металл сим бўйлаб шарча югуради, аммо у симдан чиқиб кетолмайди. Симнинг йўғонлашган жойи шарчани тўсиб қолади. Ҳар қанақа ғаройиботлардан мутахассис бўлишимга қарамай, тўғноғичнинг шу жойи қандай тузилганини тушунолмадим. Албатта, бунақа юмушни ўртача бир заргарга берилса, уни эплайди. Аммо бу ишни у бутунлай бошқача бажаради. Манави тўғноғич муаллифи эса бу масалани технология қонунигаям,

ақл-идрокка ҳам зид равишда ҳал этган. Сим худди шу жойга етганида гўё иккига ажралади ва бир учи иккинчи учига ўралиб кетади. Аммо бу ўрам қандай қилинганини тушуниш қийин. Ахир симнинг қалинлиги уч миллиметрдан зиёд эмас. Шунинг учунми, бошқа сабабданми, тўғноғич анча оғир. Тўғноғич илон тасвири, аниқроғи, кобра тасвири эканлигини кейин сездим. Бир вақтлар кўзойнакли илон муқаддас ҳисобланган¹. Малика Нефертитининг бош кийими ҳам олтин кобра билан безалган. Рутанинг «кобра илони» дарахтнинг остки давоми бўлиб, у яна тик кўтарилиб, дарахтга ўралади.

— Тўғноғичми... — гудурладим. Рута саволини такрорлаганида. — Тўғноғич... Тўғноғич... Уни сенинг этагингда кўрган эдим, шекилли.

Рута менга зимдан қараганича, жим қолди. Аслида мен алдамчиликни билмасдим. Лекин ҳозир алдамасам бўлмасди. Уни қиздан эсдалик учун олиб қолмоқчийдим. Рута — ажойиб қиз, албатта. Аммо тўғноғичи... ўзидан ҳам ғаройиб. Қачонлардир, атлантларнинг сеҳрли кимёвий моддаси бўлган таллий намуналари билан танишган эдим. Москвалик дўстимда ана шундай намуналар бор. Демак, тўғноғичдаги шарча таллийдан. Бунга имоним комил. Албатта, буюмчани эгасига қайтариб бераман. Лекин аввал, гуржи заргарининг устахоналарида мана шундай қадимий анъана сақланиб қолганми, йўқми, шуни билиб олишим керак. Пинҳона, албатта. Дарвоқе, бир вақтлар Миср атлантларга қарам вилоят эди. Атлантика уммонининг ҳар иккала томонида илон муқаддас мавжудот ҳисобланган.

ДЕНГИЗ АЖДАРИ

Увада булутнинг оқшомги кўланкаси йўл ва майсалар устида югурарди. Заъфарон капалаклар аллақайёққа беркинган, чўзанақлар жимиб қолган. Утлоқ четидаги майсалар қуёшнинг сўнгги нурларида зумраддай ярқирайди, гир-гир эсган шабада чинор ва

¹ Илон муқаддас саналгани учун ривоятга кўра, малика Клеопатра (шоир Чўлпон уни Қулубатро дейди) ўзини илонга чақдириб ўлган.

каштанларнинг шох-шаббаларини чайқалтиради. Булут кўланкаси ўша ёққа югуриб, нурни ўчириб қўйди. Ғалати тун бахмали чўкди. Аллақандай кўҳна ташвиш уйғонди. Кўлни айланиб ўтиб, «Инкит» деган жажжи ресторан олдидан чиқдим. Мен бу сўзни «Наҳанг ичи» деб таржима қилгим келди, нотўғри бўлсаям майли. Дам олувчилардан бири оқшомлари бу ерга келиб, официант дастёрга: «Жаноб Маркка уч кварк!» — деб қичқирарди. Кўл устидаги чорлоқлар унга жўр бўлиб қийқиришарди.

«Наҳанг ичи» шинавандлари олдидаги йўлни бир одам кесиб ўтди. Бунга ҳеч ким парво қилмади. Лекин мен бу одамни кўриб, сирли оламга кириб қолгандай кўнглим қалқиб кетди. Оқ ботинка, оқиш шим кийган, арғувонранг силлиқ сочи кўйлагига тушиб, қўшилиб кетган одам шошмай келарди. Мен беихтиёр, у одамга эргашиб, йўлни кесиб ўтдим. Нима учун шундай қилганлигимни англаб турардим. У кишининг шимидаги оқ чарм камар тушимда қизғиш ер узра учиб юрган одамларни эслатди. Улар мана шундай камарга қўл тегизиб, парвозни бошқаришарди.

Автофургонни пана қилиб, катта йўлнинг нарёғига ўтиб олдим. Бояги одамни қувиб етиб, унинг юзини ён томондан кўрдим. Ҳа, мен уни илгариям кўрганман. Ўша, дарё бўйида... Бир неча минутдан сўнг курорт зонасига етдик. Бояги одам дарвоза қоровулига танишдай бош ирғаб, ичкарига кириб кетди. Мен бундай қилолмасдим. Қоровул мени ушлаб қолди. Чунки менда «Олтин барра» ёки «Дельфин»да дам олувчиларнинг визиткаси — рухсатномаси йўқ эди. Шунинг учун мен сирли оламнинг ташқарисида қолиб кетдим.

Ҳаво айниган. Аммо тоғ ўрқачлари ва улар яқинидаги айқаш-уйқаш булутлар кўриниб турарди. Кўл узра учта чорлоқ учиб юрар, кўлга анҳор қуйилаётган хилват жойда бир жуфт ўрдак қимирламай туришарди. Шу анҳорда бир вақт мен кулранг илонни кўрганман.

Мен Рутага Афлотун ва унинг аждодлари ҳақида, шогирди Арасту тўғрисида ҳикоя қилиб бердим. Мана шу Арасту устози ҳикоялари устидан, демакки, Атлантида устидан ҳам кулган. Шу Арасту бир

куни «Афлотун менинг дўстим, аммо мен учун ҳақиқат азизроқ...» деган.

Атлантида ороли Посейдонга мерос бўлиб теккан эди. Мана шу худо оддий ер қизига уйланиб, фарзандларини теварак-атрофга тарқатган. «Худо» деган сўз учунгина Афлотун фикрини инкор этиш керак эмас: ахир қадимги одамларнинг афсоналари чинакам воқеаларга асосланганлигини фан аллақачон исботлаган. Чунончи, Ҳомер шоирнинг Троя¹ уруши тўғрисидаги достонини олайлик. Афсоналар алоҳида ишора тили билан ёзилган, фақат уни тушуна билиш керак. Афлотуннинг сўзларини Рутага ёддан айтиб бердим: «Орол ўрталигида, соҳиллардан тенг узокликдаги масофада водий бўлган. Ривоятга кўра, мана шу марказий водий бошқа водийларга нисбатан ҳам чиройли, хушманзара, ҳам ҳосилдор эди. Шу водийнинг нақ ўртасида — унинг четларидан тахминан 50 йиллик стадий масофада тўрт тарафи унчалик баланд бўлмаган тоғ бор эди. Мана шу тоғда дастлабки одамлардан Еванор билан хотини Левкиппа яшар эди. Уларнинг Клейто деган яккаю ягона қизи бор эди. Ота, оналари ўлиб кетган қиз бўйига етиб, соҳибжамол бўлиб етишади. Қизни оташин эхтирос билан севиб қолган Посейдон унга уйланади. Посейдон (бегоналар назари тушмасин деган мақсадда) Клейто яшаётган тепалик атрофини бир неча қават жар ва анҳор билан ўрайди. Жар ва анҳорнинг ҳаммаси худди паргор (циркуль)да чизилгандай, марказдан тенг масофада эди. (Иккита айлана жарлик ва учта айлана анҳор — сув доираси бор эди) Бундай тўсиқлардан одамлар сира ўтишолмасди. Чунки у вақтларда кемасозлик ҳали йўқ эди. Ўртадаги баланд оролчани эса Посейдон худога ярашадиган осонлик билан обод бўстонга айлантирди: ер остидан иккита, бири илиқ, бири муздай булоқ чиқарди. Ердан тириклик учун зарур, мўл-кўл ҳосил ундира бошлади».

— Шу тўғрими? — сўради Рута. — Сен ишонсанми?

— Афлотуннинг мазкур сатрларида эътиборга лойиқ нарса Посейдоннинг оролликлардан фарқ қи-

¹ Шлиман деган немис олими достондаги ишоралардан фойдаланиб, Троя харобаларини топган.

лиши. Атлантида қитъасида аввалдан одамлар яшаганига шак-шубҳа йўқ. Афлотун айтишича, Посейдон келгинди бўлган. У ана шу оролга қандай қилиб келиб қолгани бизга маълум эмас. Лекин шуниси маълумки, Посейдон оролликлар хотирасида худо бўлиб қолган. Денгиз кемачилиги у вақтларда йўқ эди. Инсон даставвал сол ва қайиқларни ихтиро қилган. Кейинроқ эса ғилдирак ва аравалар пайдо бўлган. Уша замонларда денгиз одамларни ажратмас, балки бирлаштирар эди! Посейдоннинг у ерга бориб қолиши сири ҳам шунда бўлса керак. Уша вақтларда Атлантидага яқин жойларда илк марта сув йўли, дарё йўллари очилгандир? Шунини тасаввур қилиш қийин эмас-ку? Менимча, ана шундай дастлабки қайиқ ёки тўғрироғи, соллардан бири Атлантида оролига келиб қолган. Бўрон ёки оқим соли орол қирғоғига олиб келган. Шу залда бу ерга Посейдон келиб қолган. У аввал ёлғиз яшаган, сўнг оила қурган. Мен ҳикояга берилиб кетдим. Рута сўзларимни диққат билан тингларди. Суҳбатдошларимдан ҳеч бири (дўстим Саниндан бошқа) ҳеч қачон мени бундай эътибор билан тингламагани.

— Афлотуннинг ўзи ўша замонлар денгиз йўллари йўқлигини айтиши жуда қизиқарли, — ҳикоямни давом эттирдим мен. — Бу нарса хронология билан тўла тасдиқланади. Янги эра — милoddан аввалги тўққизинчи ёки ўнинчи минг йилликларда кемалар ҳам, кемачилик ҳам бўлмаган. Лекин ёдингдан чиқарма, буни археологларимиз ва тарихчиларимиз яқиндагина аниқлашган. Афлотун буни билмаслиги мумкин эди! Мабодо, ҳали сенга айтиб берган Афлотун сўзлари сиёсий манфаатдорлик, ғараз билан айтилганида, Атлантида ҳақидаги бу тафсилот тушиб қолиши мумкин эди. Зеро, тан олиш керакки, бу ҳикоя барча (муҳим) воқеаларни ёзиб борадиган ва ёзувларни кўп минг йиллар давомида асрайдиган, тажрибага бой Миср қоҳинларига бориб тақалади...

Кроманъон одамлари бўёққа илик аралаштиришган... Суратлар бизгача етиб келиши учун... тушуняпсанми? Илми ғайбга ўхшайди: ана шу мўъжизакор одамларнинг мияси ҳозирги одам миясидан бир ярим марта катта бўлган. Бутун сайёрамиздаги кроманъонлар эса ҳозирги битта обод шаҳар аҳоли-

сига тенг эди. Археологлар қазилма ишларида уларнинг суякларини топишяпти. Шарқий кроманьонлар мамонт суякларидан, ёғочдан, чимдан уйлар қуришган. Бир манзилгоҳда етмишта — юзта одам яшаган. Лекин уларнинг ўз оркестри бўлган. Суяқдан ва ёғочдан найлар ясашган, ударнинг садолари байрамларда янграган. Одамлар чиганоқ ва мунчоқлар тақишган, пўстинлар кийишган. Мамонтларнинг узун тишларини тўғрилаб, найза қилишган. Бу суякларни улар қандай тўғрилашганлигини биз билмаймиз. Овга итлари билан боришган. Уларнинг уйларидаги тошкосаларда ҳайвон ёғи ёниб, атрофни ёритиб ва иситиб турган. Бизда Владимир шаҳри яқинида ана шундай мамонт овловчиларнинг 20 минг йил аввалги манзилгоҳлари топилган. Бу одамлар бизнинг сайёрамизга қаёқдан келиб қолганлигини ҳозиргача ҳеч ким билмайди... Италиядаги кичик ғорда бўйи бир метру тўқсон беш сантиметрли кроманьон эркак ва бўйи бир метру олтмиш сантиметрли ёки шунга яқин аёл кўмилганлиги аниқланган. Мен бу жойни Посейдон қабри деб атадим.

— Нима учун? Далил борми?

— Ҳеч қандай далил йўқ. Гап бошқа ёқда. Бундан ўзга жойлардаям кроманьонлар билан оддий одамларнинг суяклари бирга топилган. Ахир бу нарса Афлотун ҳақ эканлигини билдиради-ку! Италия ғоридаги аёллардан бири, Тангрига хотин бўлган оддий аёл Клейто бўлиши мумкин-ку. Ҳатто Сунғурда ҳам кроманьонлик одам жасади ёнида оддий одамларнинг жасадлари топилган. Менимча, бу нимани англатади, айтайми?

— Тезроқ айта қол, нимани англатади?

— Бу шуни англатадики, у замонларда кроманьонларни тангрилар деб билишган. Улар оддий одамлар орасида яшаб, уларга турли билимларни ўргатганлар. Улар оддий одамларга йўлбошчи бўлиб, табиий офатларга қарши курашиш, табиий қийинчиликларга тобе бўлмасликни ўргатишган. У замонлар буюк музлик даври бўлган. Фақат улкан фалокат пайтида Атлантида денгиз тубига чўкиб, иссиқ Гольфистрим оқимига йўл очилган ва у шимолга интилиб, Европани қизитган, буюк музлик эрий бошлаган.

— Кейин Европадаги музликлар эриб, денгиз юз эллик метр баландликка кўтарилган. Иккинчи марта

дунёни тўфон босган. Бу тўфон аста-секин келган. Шаҳарчаларнинг аҳолиси мамлакат ичкарасидаги тоғ водийларига кўчиб (ёки қочиб) жон сақлаб қолишган. Кичик Осиёда Чотқол-гуюк ва яна бошқа бир неча шаҳар қад кўтарган. Булар шарқий атлантларнинг шаҳарлари эди.

— Инсоният тонгидаги бу худолар оддий парадокси — табиат қонунларини билмай туриб, унга ҳукмронлик қилиш мумкин эмаслигини тушунишган.

Бу фикрни Рута айтди... Менинг эса, ажабланганимни яширишдан бошқа иложим қолмади. Орага ўнғайсиз жимлик чўкди. Мен жилға тубидаги тошларни томоша қила бошладим.

— Сен денгизни яхши кўрасан.... — деди қиз яна.

— Шундай, — тан олдим мен ва энди денгиз жониворлари — капалакдай келадиган жажжи учар балиқлар, тереподлар, сувда капалакдай у ердан бу ерга кўниб учадиган молюскалар, ҳуштак-балиқлар, электр аккумуляторига ўхшаган балиқлар тўғрисида унга билганларимни гапириб бердим.

Бошқа нарсаларга чалғиб кетибман. Денгиз аждари эсимга тушди.

— Бу йил Денгиз аждарини Атлантикада кўришибди, — деди Рута. Мен эса бу гаплар қулоғимга янглиш чалинди, деб ўйладим.

— Ҳа, кўришибди! — хитоб қилди Рута. — Ҳатто буни газеталардаям ёзишди. Улкан илоннинг боши бир метр келармиш, кўзлари машина чироғидай, думи ва қанотлари елканга ўхшаркан. Уругвай журналисти уни шундай таърифлаган. Аждар нақ соҳил яқинига келиб қолибди. Бу нимани англатади, атлантолог?

— Ер қимирлаши... тўғрими?

— Тўғри, — деди қиз, — аниқроғи, денгиз зилзиласи. Соҳилда аждарни кўришганидан тўрт кун кейин, бешинчи куни денгиз зилзиласи юз берган. Аждар буни олдиндан сезган ва сув юзасига чиққан. Ахир бу воқеани сенинг сўзларинг билан тушунтиряпман, тўғрими? — шундай деб, Рута менга синовчан тикилди. Мен ҳангу-манг бўлиб қолдим. Чиндан ҳам Уругвай яқинида денгиз аждари пайдо бўлгани газеталарда ёзилган эди.

Ярим тунда китобимни полга тушириб юбориб, кўзимни юмганимча қадимий шаҳарни ўйлаб кетдим. Яна Рутани ўйладим. Энди мен бу сирли қизни сирли шаҳарнинг кўҳна тошмайдонлар билан бирга тасаввур қила бошладим. Кўз ўнгимда харобалар жонланди. Хаёлан кўҳна кўчаларни айланиб, бу ерда қачон зилзила бўлганлигини тахмин қилардим.

Учар одамларни эса, аввалига хаёлот меваси деб ўйлагандим. Ёки, аниқроғи, тушимда кўряпман, деб ўйлагандим. Кейин билсам, ундай эмас экан. Менга нима бўляпти ўзи? Ҳаммасини ўйлаб, аниқлаб кўриш керак: бу қандай шаҳар?.. Бу қандай қиз?..

ҚОРА ҲАЙКАЛЧА

Кўз очиб юмгунча қиш ҳам ўтиб кетди.

Изланишларнинг икки йўналиши менинг эътиборимни тортди. Йўқолиб кетган шаҳарнинг барча кўчаю чорраҳаларини ёд билардим. Ҳатто ана шу кўчаларда тушимда эмас, ўнгимда ҳам хаёлан сайр қилардим. Кечалари ана шу шаҳар харитаси устида бош кўтариб, ухлаб қолардим... Ишларим кўпайгандан кўпайиб борарди. Бошқа касбдошларимдан, масалан, Саниндан орқада қолаётганим аниқ эди. Санинда шундай иқтидор бор эдики, унинг мақолаларини ўқиган одам барча регионларда топилган ашёларнинг Шимолий Атлантидага алоқаси бор, деб ўйларди.

Лекин баҳорда ҳам ҳаво айниган, зерикарли кунлар бўлади. Шундай кунлардан бирида, атлантларнинг авлодлари бино этган шаҳарларни хаёл қилиб юрганымда қизиқ воқеанинг устидан чиқиб қолдим. Оқшомги соат 7 да университетнинг зоология музейини айланиб юргандим. Зал одамларга лиқ тўла эди. Бу ерда мен қизиққан мавзуга оид лекция бўлиши керак эди. Докладчи Леонид Караганов ёш, ўзига бино қўйган йигит эди... Даставвал у, британиялик археолог Малхолъм Гватемалада топган ўн иккита ҳайкалча ҳақида гапирди. Археолог ҳар бир ҳайкалчага компасни яқинлаштириб кўрганида компас

миллари қалтираб, турли томонларни кўрсата бошлаган. Ва ҳатто магнит тоғи яқинига келиб қолгандай сакраб кетган. Одамларнинг тош ҳайкалчалари магнитланган бўлиб чиқди. Бу ҳайкалчалар қадимги Чин компасидан икки минг йил аввал ясалган эди. Неча минг йиллар илгари бу ҳайкалчалар нима қилгани маълум эмас. Уларни ким ясаган? Бу ҳам маълум эмас.

— Буларнинг Атлантидага қандай алоқаси бор? — сўради Караганов. Ва шу заҳоти бу саволга ўзи жавоб берди: — Жуда яқин алоқаси бор. Магнит ёзуви усулини Атлантида аҳолиси ҳам билган. Тош ҳайкалларга ёзилган воқеалар Афлотун ороли воқеасига алоқадордир. Яхшиси, қадимгиларнинг ақлидрокига ишонган ва ўз таассуротларини ёзиб қолдирган одамнинг сўзларини тинглаб кўрайлик. Бу Хокинс деган одам эди. Худди шу одам магнит сигналларининг ахборот эканини англай олган. Аммо бу ахборот воситаси ғалати магнит ёзуви одамга бевосита таъсир кўрсатади. Хокинс онгида сўзлар эмас, балки образлар пайдо бўлган. Зотан, шундай бўлиши табиий: ахир атлантлар дурдона тасвирлар яратган моҳир мусаввирлар эдилар. Афсуски, уларнинг шоҳ асарлари чека вилояти бўлмиш Пиреней тоғидаги ғорларда яшовчи ёввойи овчи-атлантлар «маърифатсиз» краманьонлар чизган айрим суратлар ҳозирги рассомларнинг ҳам ҳавасини келтириши бежиз эмас. Хуллас, атлантлар бевосита ёзув ва образ узатиш сирларини билганлар. Умуман атлантларнинг тафаккури образли ва ғоят ёрқин. Улар муғлар, сеҳргарлар, мўъжизакор сувратлардир. Ким билади, эҳтимол, образларни тошга ёки магнит майдонига ёзиш сўзлар билан ёзишдан осонроқдир? Эҳтимол, биз ҳали бундай ёзув сирларини билмасмиз?

Хуллас, Караганов тажриба протоколини — жа-раён ёзувини ўқиб берди. Хокинс ҳикоясидан:

«...Мен Африка Шимолий соҳилларидан то Жанубий Америкагача чўзилган эгри-бугри қитъани кўряпман. Қитъа узра тоғ чўққилари ва гўё отилай деб турган вулқон оғизлари кўринади. Теварак-атроф субтропик ёки тропик ўсимликлар билан қопланган.

Узимни қитъанинг ғарбий чеккасига бориб қол-

гандай сезяпман. Бу ерда тоғлар кўп. Ажойиб эҳромларнинг кўпчилиги тоғни ўйиб ясалган, уларнинг тоғдан чиқиб турган айвонларининг томлари чиройли, нақши тош устунларга таянган. Руҳонийларга ўхшаб кийинган одамлар оқими эҳромлар дарвозаларидан кириб-чиқиб туришибди. Уларнинг бош руҳонийси, ёки йўлбошчиси кўкрагида қўлимдаги ҳайкалча кўкрагидагига ўхшаш мис қалқонча бор.

Мен кирган эҳром ичида қўлимдагига ўхшаш, бир қанча ҳайкалчалар бор. Руҳоний муфтий қўлидаги шундай ҳайкалчани бошқа бир руҳонийга узатиб, уни авайлаб асраш, вақти келганда янги авлод пайғамбарига етказиш кераклигини уқдирмоқда.

Кимнингдир салмоқли овози эшитилди:

«Ўзига бино қўйганлар қисматини томоша қил! Мутакаббирлар ўйлайдики, яратувчи ҳам уларнинг ҳукмига бўйсунжак. Аммо интиқом соати етди. Қасос дақиқалари узоқ эмас!» Шу пайт бутун атрофларзага келди, вулқонларнинг олов лавалари тоғэтақларига селдай оқиб, зилзила ларзаси атрофни остин-устун қилиб юборди. Денгизда довул пўртаналари кўкка сапчиди ва қуруқликнинг катта-катта парчалари сув остида қолиб кетди».

«ФОСЕТТНИ ЎҚИНГ...»

Лекциядан сўнг бояги одам оломон орасида йўқолиб кетади, деб кўрққан эдим. Лекин яхшики, унинг ортидан югуриб етиб олдим.

— Ҳой ўртоқ, шошманг! — ҳайқирдим унга. Лекин у парво қилмай кетаверди. Унинг чарм курткаси енгидан ушлаб, тўхтатишга мажбур бўлдим. Ва хаёлимга келган гапни айтдим:

— Хаггард ҳайкални қаердан топган?

— Фосеттни ўқинг, — деди у ўйлаб ўтирмасдан.

— Лекин Фосетт бу саволни очиқ қолдирган!

— У келтирган манбалар билан танишинг. Кечирасиз, мен баъзи бир сабабларга кўра бу саволингизга очиқчасига жавоб беролмайман.

Нима учундир одамлар ўтмишга жуда эҳтиёткорлик билан қарашади? Буни эҳтимол, бир куни тушуниб оларман. Ҳозирча эса ундан бошқа нимани сўрашнинг билмай қолдим. Рубани сўрайми? Бўлмай-

ди, аҳмоқона савол. Тушимда кўрганларимни сўрайми? Ундан баттар аҳмоқлик бўлиб кўринади. Унинг кўлини қисиб, хайрлашдим.

* * *

Шу кечаси тун бўйи инглиз сайёҳи Перси Гаррисон Фосеттнинг барча ҳисоботлари ва далил, ҳужжатларини ўқиб чиқдим. У асримиз бошларида барча машаққатлару ўлимдан ҳам қўрқмай, Бразилия чангалзорли ўрмонларига борган.

Замона маданияти қадами етмаган хилват жойлардан атлантларнинг шаҳарлари қолдиқларини излаган. У конкистадорлар¹ ва инкалар хазинасини изловчилар ёзиб қолдирган манбаларни синчиклаб ўрганган. Унинг сўнгги экспедицияси излари йўқолган. Эҳтимол бу излар ҳеч қачон топилмас.

Фосетт ўрганган манбалардан бири — ўша сирли диёрга Фернандо Рамозо уюштирган саёҳатлар эди. Тонготарда галати далилни кашф этдим. Рамозо эдаликларида мен тушимда кўрган шаҳар тасвирланган эди! Худди ўша шаҳарнинг ўзи! Саҳифадан сиҳифага ўтарканман, кўзларимга ишонмасдим.

Саргузашт ишқибозлари тасвирлаган жойларнинг деярли барчаси менга жуда таниш эди. Фақат у вақтларда шаҳарни чангалзорлар босиб кетмаган, унинг қаср ва эҳромлари қуёш нурларида ярақларди. Мана, ўша саҳифалар...

... Отряд қалин буталар ўсган ботқоқ жойлардан ўтиб борарди. Олдинда у ер, бу ерда ўрмончалари бор ўтлоқ дала, ортида — тоғ чўққилари кўзга ташланади. Рапозо бу манзарани анча нафис тасвирлаган: «Тоғ чўққилари гўё осмонга етгандай, шамолларга ва ҳатто юлдузларга арш курсидай эди».

Чиндан ҳам бу ғаройиб тоғ эди. Отряд тоққа яқинлашган сари унинг ёнбағирлари камалак рангларида товланиб, алангланиб борарди: ёмғир ёғар, ботаётган қуёш нурлари кристалланган маъдан ва қумтошнинг ҳўл сатҳида шуъла таратарди. Бразилиянинг шу минтақасида мана шунақа кварц-қум-

¹ Конкистадор — Кортес бошчилигидаги португал истилочилари. Улар маҳаллий қабилаларни ваҳшиёна қириб ташлаган.

тошлар кўн учрайди. Тоғ ёнбағирларига жавоҳирлар сочилгандай эди. Тоғ шаршаралари қоядан-қояга қуйилар, чўққилар ўркачида осилиб қолган камалак тоғ этагидаги хазиначиларни кўрсатаётгандай эди.

— Яхшилиқ аломати! — қичқирди Рапозо. — Хазиначиларни топдик!

Тун чўққиди ва одамлар ғаройиб тоғ этакларига етмасдан тунаб қолишга мажбур бўлишди.

Эртасига тонг отиб, қуёш чиққанида кечаги алвон тоғ чўққилари ваҳимали қоп-қора қоятошлар бўлиб кўринди. Сайёҳларнинг ҳовури сал босилди.

Рапозо ва унинг ўртоқлари тоғ этакларига етишганида силлиқ ва тикка тош деворлар олдидан чиқиб қолишди. Бу силлиқ деворга чиқиш амримаҳол эди. Сайёҳлар кунбўйи харсангтошлар ва ёриқлар оралаб, юқорига элтувчи сўқмоқ йўл излашди. Атрофда билакдай-билакдай илонлар вишиллаб ётарди. Отряд қаттиқ чарчаганидан, Рапозо нафас ростлаш учун чодир тикишга қарор қилди.

— Биз аллақачон уч лига йўл босиб қўйдик, аммо юқорига йўл тополмадик, — деди у. — Яхшиси, келган йўлимиздан орқамизга қайтиб, бошқа йўл топишга уринайлик.

— Яхшиси, бугунча шу ерда тунайлик, — дейишди ўртоқлари. — Бугун жуда чарчадик. Эртага қайтсак ҳам бўлаверади.

— Яхши, — деди йўлбошчи, — ундай бўлса икки киши — Жозе билан Маноел гулхан ёқишга ўтин териб келишсин.

Одамлар чодир тикиб, энди дам олишга ёнбошлаганларида, юқоридан ғала-ғовур ва қасир-қусур эшитилди. Одамлар сапчиб туриб, қуролларига ёпишишди. Ўрмон ичидан Жозе билан Маноел чиқиб келди.

— Жаноб! — деб бақирди. — Биз тоғ йўлини топдик!

Жозе ва Маноел чангалзорда гулхан учун ўтин излаб юриб, кичикроқ анҳор бўйида қуриган дарахтни кўриб қолишибди. Энг яхши ўтинбоп дарахт шу эди. Иккала португалиялик дарахтга яқинлашганларида бир кийик анҳорнинг нариги қирғоғига сакраб, қоятош бўртиғи ортида кўздан ғойиб бўлибди. «Ўтинчилар» дарров елкаларидан милтиқларини олиб, кийик ортидан қувиб кетишибди.

Улар кийикни тополмабдилар-у, қоя ортида чуқур дарз ёриқни кўриб қолишибди. Ана шу дарз устидан юқорига чиқиш мумкин экан.

Кийик ҳам, ўтин ҳам унутилиб, чодирлар йиғиштирилди. Юкларини елкага ортган сайёҳлар бояги ёриқдан юқорига ўрлай бошлашди.

Уч соатли машаққатли кўтарилишдан сўнг, кийимлари йиртилган, елкалари тилинган, ҳарсиллаб қолган сайёҳлар теварак-атрофдаги яйдоқлик устида қад кўтарган ясситоғликнинг чеккасидан чиқиб қолишди. Бу ердан тоғ ўркачигача бўлган йўл очиқ эди. Кўп ўтмай, сайёҳлар тоғ чўққисига етиб келишди ва кўз олдиларидаги манзарага маҳлиё бўлиб, қотиб қолишди.

Пастда, тахминан тўрт миль масофада маҳобатли шаҳар ястаниб ётарди.

Шу заҳоти сайёҳлар ўзларини панага олишди. Чунки уларга душман бўлган испанларнинг қароргоҳи бўлиши мумкин эди бу шаҳар.

Кечаси гулхан ёқишмади, одамлар шивирлаб гаплашдилар. Узоқ йиллар чангалзорда кезган одамлар салгина обод — маданий жойни кўриб қолишса кўрқиб кетишарди.

Рапозо ва унинг ўртоқларидан кўра, отряддаги йўлбошловчи ҳиндулар кўпроқ саросимага тушиб қолишди. Айрим жойлар улар учун табули, яъни тақиқланган эди, шунинг учун улар ташвишга ботдилар.

Аммо тонг отиб, қуёш чиққанида Рапозо ҳиндулардан бирини разведка қилиб вазиятни аниқлаб келишга зўрға кўндирди. Одамлар яхши ухламаган бўлишса-да, кундузи дам олиш ҳам кўнгилларига сиғмас, элчиларнинг тақдирини ва ўзларининг қисматини ўйлашиб, бошлари қотган эди. Чошгоҳга яқин ҳинду қайтиб келди ва шаҳарда жон зоти йўқлигини айтди. У жуда кўрқиб кетган эди. Шу куни йўлга чиқиш маъносиз, чунки кун кеч бўлиб қолганди. Отряд ўрмонда яна бир кечани нотинч ўтказди. Одамлар ҳар бир товушга қулоқларини динг қилишарди.

Эртасига эрталаб Рапозо тўрт ҳиндудан иборат авангардни олдинга юбориб, қолганлар билан улар ортидан силжиди. Жингил-кўкатлар босиб кетган девор олдига яқинлашганларида ҳиндулар яна ша-

ҳар кимсасиз эканлигини айтишди. Ҳаммалари ўт босган сўқмоқдан юриб, устунлардан ясалган учта арк остидан ўтишди.

Марказий арк пештоқида йўнилган қандайдир битик — белгилар бор эди. Бу ерда ҳамма нарсадан қадимият ҳиди келарди.

Арklar минг йиллар давомида ҳам яхши сақланган, фақат иккита гигант устун ўз тагсупасидан сал кўчиб кетганди. Одамлар арklar остидан ўтиб, кенг кўчага чиқиб қолишди. Бу ерда тош устунларнинг синиқлари ва маҳобатли тошлар сочилиб ётар, тошлар устини қандайдир майсалар ва печаклар қоплаганди. Кўчанинг ҳар икки тарафида қўшқаватли уйлар бор эди. Бу уйлар — катта-катта тош бўлақларидан оҳақшувоқсиз қурилганди. Аммо ана шу тош бўлақлар бир-бирига шундай моҳирона ёпиштирилган эдики, ақлингиз ҳайрон қоларди. Таги йўғон ва усти ингичкалашиб кетган айвон устунларида яхшилик ва ёмонлик руҳлари — арвоқларнинг суратлари нақш этилганди.

«Ҳамма ерда вайроналик кўзга ташланар, аммо бутун қолган тош уйлар ҳам бор эди, — деб ёзади кейинроқ Рапозо. — Бирортамиз журъат қилиб, хоналарга кириб кўрганимизда, девор ва гумбаздан қайтган овозимизнинг ҳайбатли акс-садоларидан чўчиб, шошиб, ташқарига қочиб чиқардик. Бу тош шаҳарда уй жоҳозларидан ҳеч нарса қолганми, йўқми — билиш қийин эди. Чунки, ички деворларнинг кўпчилиги кўчиб тушган, оёқ остида девор синиқлари сочилиб ётарди. Бунинг устига кўршапалакларнинг ахлати асрлар давомида йиғилавериb, қалин гилам ҳосил қилган, унинг ёқимсиз ҳиди кўнгилни беҳузур қиларди. Шаҳар чамаси, шу қадар кўҳна эдики, латта-путта ёки санъат буюмлари аллақачон чириб йўқолган бўлиши керак.

Бир-биримизга ёпишганча, кўча бўйлаб юриб, катта майдонга чиқиб олдик. Майдон ўртасида маҳобатли баланд қоратош супа бўлиб, унинг устида одам ҳайкали бор эди. Яхши сақланган ҳайкалнинг бир қўли белига тиралган, иккинчи қўли шимол томонга кўтарилган эди».

Едгорликнинг улуғворлиги кишини лол қолдирарди. Португалияликлар бир зум ҳангу манг бўлиб туриб қолишди. Майдоннинг бурчларида худди шун-

дай қоратошдан йўнилган нақшин устунлар қад кўтарган. Уларнинг айримлари ёрилиб, синиб тушганди. Майдоннинг бир тарафида эса шакли ва сайқали баркамол жуда катта бино — қаср қад кўтарганди. Қаср деворлари ва томининг у ер, бу ери шикастланган, аммо маҳобатли тўртбурчак устунлари яхши сақланганди.

«Баъзи жойлари дарз кетган энли тош зиналар қаср залига олиб кирарди, — деб ёзади Рапозо. — Зал деворларида ва безакли устунларда нақш ва битикларнинг излари сақланиб қолганди. Хира нур тушиб турган хоналарда лак-лак кўршапалаклар учиб юришар, уларнинг ахлатидан чиққан ҳидга чидаб бўлмасди.

Тезроқ тоза ҳавога чиқишга ошиқдик. Асосий эшик устида бир йигит сурати ўйиб ишланганди. Унинг соқоли ўсмаган, белидан юқориси яланғоч, елкасидан боғич ёки камар ўтказилган, қўлида қалқон бор эди. Бошида дафна баргини эслатувчи қандайдир гулчамбар бўлиб, бундай гултожларни биз Португалиядаги қадимий юнон ҳайкалларида кўрган эдик. Сурат остида қадимги юнон ёзувиға ўхшаш битиклар бор эди.

Анҳорни кечиб ўтдик, ботқоқлардан ҳам бир амаллаб ўтиб олдик. Дарёдан чорак мил нарида ёлғиз қаққайиб турган иморат сари юрдик. Дарвоқе, бояги ўрдаклар бизга йўл бўшатишни хаёлларига ҳам келтирмади. Дўнгликда жойлашган иморатга ранго-ранг тош зиналардан чиқиб бориларди. Уйнинг олд тарафи таҳминан 250 қадам келарди. Тўғри бурчакли ариқдан ўтиб, каттакон залга кириларди. Арк устида олис вақтларнинг таназзул келтиришига қарамай, яхши сақланиб қолган нақш ва суратлар бор эди. Залнинг тўрт тарафидан ўн бешта хонага кириларди. Ҳар бир хонада бошини кўтариб турган илон ҳайқали бўлиб, илон оғзидан тушаётган сув пастдаги тош илоннинг оғзига кириб кетарди. Чамаси, бу бино ҳам ибодатхона, ҳам коҳинлар мактаби-мадрасаси эди...

Шаҳар кимсасиз ва хароба ҳолида бўлса ҳам, атрофдаги далаларда егулик зироатлар топиларди. Бу ер қўрқинчли бўлса ҳам, ҳеч ким ҳеч қаёққа жилгиси келмасди. Одамлар қалбида қўрқинчдан кўра хазина топиб, бойиб кетиш туйғуси устунлик

қиларди. Айниқса, Жоан Антонис тош синиқлари орасидан қандайдир олтин танга топиб олганидан кейин бу умид яна кучайди. Танганинг бир тарафида тиз чўкиб турган йигит, иккинчи тарафида камон, тож ва аллақандай чолғу асбоби тасвири туширилганди.

Ҳар томондан босиб турган эзгинлик туйғуси асабларни қақшатарди, лак-лак кўршапалаклар нафас олишга қўймасди...»

Сайёҳлар ўзлари кирган катта дарвоза олдида чодир тикишди. Бу ердан қуёш ботаётган пайтда минг-минг кўршапалакларнинг харобазордан гурил-лаб учиб, зулмат қўйнида йўқ бўлиб кетишини ва хўрсинишга ўхшаш сас чиқаришини кузатиш мумкин эди. Кундузи эса жуда кўп қалдирғочлар пашшаларни қийратарди.

«Қаерга келиб қолганимизни ҳеч биримиз билмасдик... Ниҳоят дарё ёқалаб, ўрмон ичига кириб туришга қарор қилдик. Ҳиндуларимиз йўлдаги белгиларни эслаб қолиши, зарур бўлганида яна экспедиция билан қайтиб келиб, харобазорда яшириган ҳазиналарни олиб кетишлари эҳтимолини ўйладик. Дарёнинг қуйи томонига эллик мил масофани босиб ўтгач, катта шаршара яқинига келиб қолдик. Шаршара ортидаги тоғда маъдан конлари борлиги маълум бўлди». Бу ерда отряд анча вақт туриб қолди. Қуш ва ҳайвонлар гўшти билан тирикчилик қилишди. Баъзилар безгак касалига йўлиқди. Шаршарадан пастда дарё ёйилиб оқар ва бир неча қўлтиқларга бўлиниб, ботқоқзорга айланарди.

«Неча йиллар машаққатли йўл босиб, Сан-Франциско дарёсига етиб келдик, — деб ёзади Рапозо. — Дарёни кечиб ўтиб, Параугас томонга йўл олдик... Баяга етиб келдик». Шу ердан қиролнинг бош вазир Луис-ус-Кавалҳо-Ачадога мактуб-хабар йўллади. Юқоридаги ҳикоямиз мана шу мактубдан олинган.

Эрталаб кўчада машиналар товушини ҳам эшитмай хаёлга ботиб борардим. Қимдир менга туртиниб кетар, мен ҳам кимгадир туртиниб кетардим. Автомат-телефонлар олдида одамлар навбат кутиб туришарди. Шу ерда дўстим ва маслакдошим Санинга қўнғироқ қилиш зарурлиги эсимга тушди.

... Санин уйда эмас экан. Иложим қанча. Энди шу вақт ичида Фосетт-рапозо версиясини — тахмин-

ларини обдон ўйлаб, пишириб олишим керак. Қора тош ҳайкалча — шу шаҳарда топилган. Кўҳна — ҳужжатларнинг кўрилган нусхаларини қайта-қайта кўздан кечириб, жуда кўп саволларимга жавоб излардим... Эҳтимол, ана ўша — атлантлар шаҳридир? Йўға, мен Хокинс далилларига дарров ишона қоладиган анойи, лақма эмасман-ку.

Эҳтимол, атлантлар тошларга харобаларни магнит усулида ёзиб қолдиришган, минг йиллардан кейин шу тошлардан ҳайкалча ясалгандир. Ана шу ҳайкалчада атлантларнинг ёзуви сақланиб қолгандир? Ҳайкалчани зилзилада вайрон бўлган шаҳар усталари ясаган. Умуман олганда, бу шаҳар атлантларнинг қадимий манзилгоҳлари устида қад кўтарган бўлиши мумкин. Тарихда шундай ҳодисалар борлиги фанга маълум. Масалан, Троя шаҳрининг ўрнида кўп марталаб янги-янги шаҳарлар қад кўтарган.

... Телефон будкаси олдида хаёлимга келган бир фикрдан сесканиб кетдим. Ўша одам, ўша шаҳарда юрган бўлиши керак. Ва ўша шаҳар туш ёки хаёл эмас, балки аслида бор шаҳардир. Ҳа, у чангалзорлар орасида кўздан йўқолган. Демак... Ҳалиги учар одамлар ҳам ҳақиқатда бор. Улар ўша дарё ёқасидаги жарлик узра учаётган эдилар. Ҳа, учаётган эдилар. Ҳаммаси рост. Лекин нима учун у менинг саволимга тўғри жавоб бермадийкин? У менга қармоқ ташлаб қўйди, мен эсам митти балиқчадай ана шу қармоққа илиндим. У одамнинг ўзи ғойиб бўлди. Йўқ бўлиб қолмаганида ўзининг кимлигини, лекция тинглашга қаёқдан келганлигини айтиши керак бўларди-да. Дарвоқе, ким ўзи у?.. Рута — ким?.. Чама-си, улар мендаги тўғноғични ўғирлаб кетишларига жиддий асос бор (Дарвоқе, уни биринчи мен ўғирлаган бўлсам ҳам).

Аввал Атлантидага улардан кўра мен қизиқаман, деб ўйлардим. Аксинча, улар Атлантидага мenden ҳам баттар қизиқади, шекилли. Эҳ... Атлантида...

ЯНА РУТА

Тахминим тўғри чикди: таллий шарчаси бўлган ноёб тўғноғич ястигим остида турганида тушимда

кўҳна шаҳар кўринган экан. Тўғноғич хабар берар экан... Тўғноғичсиз — шундай, кўргим келсачи? Чиндан ҳам кўргим келса-чи? Ё инсон хаёлот илантлар маъдани олдида ҳеч вақо эмасми? Назаримда, кўҳна шаҳарга оид барча хотираларим хиралашиб, ўчиб кетадигандай, тушимда кўрганларимга ҳам абадий парда тортилгандай туюларди. Аммо бир куни, Рутани эслаганимда...

* * *

Кўз ўнгимда тоғ кўлига ўхшаш кўрфаз ёқасидаги ёлғиз қоя пайдо бўлди. Қоя ўртароғидаги супачада учар одамлардан бири ўтирар, қолганлари қоянинг ясси чўққисига чиқиб олишганди. Манзара ҳар лаҳза ўзгарарди. Уфқда кулранг мағзава қатламлар ранги ўчиб, яшил, оч ҳаворанг, наформон ранглар туғиларди. Шамол ва қуюнлар серғалаён сув юзидаги нур тангаларининг ўйнаётган даврасини тўзитиб юборар, бир зум нур жилвалари ўчиб яна сув юзи жонланиб, ғалаёнга келарди, қоя остидаги қумлоққа оқ кўпик мавжлари ёпирилиб келар, энг баланд мавжлар қоянинг тош биқинига уриларди.

Менга эркакларнинг юзи кўринмасди.

Кимнингдир қадам товуши эшитилди. Бу қиз бола қадамлари эди. Шағал шағиллади. Қоя остида Рута бир қўлида пошнасини тилла йўл-йўл чизик тортилган чиройли туфли ушлаганича, оёғи остидаги тўлқин мавжларига ҳам эътибор бермай, менга тикилиб турарди.

У менга гўё Атлантида ҳақида ҳикоя қиларди.

— Ўтмишдаги афсонавий қолдиқ диёрларини кўриш менга насиб этди... Энг аввал Санта-Мария ороли ва ундаги олти юз метр баландикдаги тоғ қояси кўринди. Бизнинг тайёрамиз — учқичимиз пастлаб учарди, аввал уммоннинг қорамтир сувларини, сўнг қоя яқинида оқишроқ сув мавжларини кўрдим. Оролдаги тоғнинг фақат чўққиларигина сувдан чиқиб турар, орол гўё чўкиб кетган ясситоғликнинг «телпаги»га ўхшаб кўринарди. Кўрфаз соҳилларининг ҳамма ерлари баланд ва тик қоятошлардан иборат эди. Тик қирғоқларнинг нариги ёғи узумзорлар, буғдойзорлар ястаниб ётибди, тоғ ёнбағирларида оқ иморатлар кўзга ташланади. Қаштелу бурни-

даги қоялар сув сатҳидан юз метрча баланд осилиб турибди. Қоя елкасида Кансалу-Велю маёғи бор. Атлантларнинг собиқ пойтахти чегарасини худди шу маёқ белгилаб тургандай...

— Сен Азор оролларида бўлганмисан? — хаёлан сўрадим қиздан.

— О, йўқ, бормаганман, фақат тайёра ойнасидан кўрганман. Атлантика уммони ўртасига қўниб ўтиш режалаштирилмаган эди. Лекин биз ороллар тизмаси устидан учардик. Вара чўққиси бўлган Сан-Мигел ороли худди деворга ўхшаб чўзилиб кетган, орол қирғоқлари жар ёқаси бўлиб қолган. Оролнинг ғарбий адоғида тик ва яланғоч базальт қоялари бор, қоялар чўққисидаги яккам-дуккам дарахтлар қуриб-қовжираб қолган... Бу ерда магнит аномалиялари — конлари борлиги аниқланган. Мен яна Пику, Фаял, Флориш оролларини кўрдим. Тайёрамыз ғарбга йўл олди ва мен хаёлан Атлантида билан хайрлашдим. Атлантида худди шу ерда эканлигини, унинг тоғлари ҳозиргидан уч баробар баланд бўлганлигини ҳеч ким хаёлига келтирмаса керак. Оролдаги вулқонлар оғзидан чиқаётган сариқ-яшимтир шаффоф тутун кўкка ўрлаб, стратосферага қадар етар эди. Олисдан қараганда бу тутунлар аралашиб, жуда катта дарахт суратини ҳосил қилар эди.

— Ўйлашимча Тинчлик дарахти гоёси худди шу ерда туғилган. Мен ҳеч қачон Азор оролларини кўрмаганман. Эҳтимол, тинчлик дарахти ҳақидаги гап-сўзлар ер юзининг ҳамма тарафга тарқалган ва шунинг учун атлантологлар яшимтир тутунни хаёлларида яратгандир?

— Йўқ, яшил тутун дарахти хаёлот меваси эмас. Энди менга маълумки... Мен архипелаг—ороллар тизмасини ҳозир ёки яқин ўтмишда ҳамма қандай кўрган бўлса, шундай кўрдим. У сира Атлантидага ўхшамай қолган.

УЧРАШУВ

«Украина» меҳмонхонасининг салқин даҳлиз ва холларида Бразилия лилиялари гул очган, энди, қалин деворлари кўча шовқинларини ўтказмайди — одамларнинг шанғиллаган овозларидан, қизиқсиниб

қарашларидан ҳоли қилиб туради. Рута худди шу меҳмонхонага қўнди.

* * *

Қадимги Миср шаҳри Санс қоҳини (буни Афлотун ўз диалогларида эслайди) бундай деган экан:

«Самода ҳаракат қилаётган, ер билан бир доирада айланаётган ёритқичлар гоҳо ўз йўлларидадан оғиб кетади ва узоқ-узоқ вақтлар оралиғида Ердаги ҳамма нарса кучли оловда ёниб, қирилиб кетади». Жуда аниқ-равшан айтилган. Атлантида ҳалокати ҳақидаги гипотеза-тахминлардан бирортаси шу хулосага қўшимча киритолмаган. Бизнинг сайёрамиз Ойни ўз тасарруфига олгани ҳам, Ер билан астероиднинг тўқнашиб кетиши ҳам янги гап эмас: Санс қоҳини қадимгиларга хос лўнда, ихчам жумлада шуларнинг ҳаммасини, ҳатто шулардан ҳам кўпроқ маъноларни англатади... Мен Афлотун асарининг шу жойини қайта-қайта ўқиганман. Аммо дарров тушуниб етмаганман. Бу фикрга яна нима қўшиб бўлади?

— Кўп нарсаларни қўшса бўлади, — деди Рута. — Космосни тушунадиган ақл-идрок нақадар кўп нарсаларни бардош бериб, енгиб ўтиши кераклигини ўйласам — юрагим орқага тортиб кетади! Абадий кураш манфаатлар тўқнашуви... ҳаётнинг ғалати-ғалати шакллари номаълум маъволардан арвоқлар ва гидралардай ўрмалаб чиқиб келаётганга ўхшайди. Биз кечагина ана шу маъволарни билиб, ўрганиб, бутунлай ўзимизники қилиб олдик, деб ўйлардик.

— Нималар деяпсан, Рута? Бизга яқин самода наҳотки ҳаёт бор сайёралар шу қадар кўп бўлса?

— Мен сайёраларнигина айтаётганим йўқ. Эшитмаганмисан, Тинч океани тубидаги ўпқонларда тимқизил чўғ бўлиб турган оташ ҳароратларида ҳам ҳаёт борлигини? Ана шундай об-оташ ичида бактерияларгина эмас, балки моллюскалар ва умуртқали ҳайвонлар ҳам яшайди. Вулқонли дарзлар ичида ҳозиргача янги-янги ҳаёт зайллари вужудга келмоқда. Улар қанақа ҳунар кўрсатишини ҳеч ким билмайди. Бу нарсалар ҳеч кимнинг хаёлига келмайди. Генетика коди-формуласи мутлақо универсал эмас экан. Ахир оддий оқлик модда шу қадар сирларни

пинхон этса-я? Ҳарорат ва босим сал ўзгариши билан янги-янги мавжудотлар пайдо бўлади. Бу фақат Ернинг ўзида. Уёқда-чи?..

— Қаёқда, уёқда?

— Асосий юлдузлари атрофида айланаётган гигант сайёраларнинг қайноқ уммонларида... Ярим сўнган қуёш бағирларида...

— Наҳотки, ўша ёқларда ҳаёт бор?

— Албатта. Бизда бунга далиллар бор. Вақт ва маконлардаги ҳаёт занжири адоқсиз... Ҳаёт абадий, у ҳеч қачон йўқ бўлмайди. Миллиард йиллар давомида ҳаёт ҳамма жиҳатлардан такомилликка интилиб келади — у Ақл-идрок мўъжизасини яратди. Аммо ҳаёт айни вақтда бунинг аксини — Ақл-идрок инкорини ҳам яратди. Ҳаёт Зарратул-тоқат — атом ва молекулаларнинг ҳайратомуз барқарор бирикмаларини ана шундай, ҳаётни инкор этиш қобилиятини ато этдики, бу қобилият ҳар қандай чиришдан ҳам даҳшатлироқдир. Худди ана шу бирикмалар ўз йўлида учраган борлиқ нарсаларни қириб ташлайди. Аммо ақл-идрокни фақат анти-ақлгина инкор эта олади. Анти-ақл ўз вакиллари, тарафдорлари орқали ҳаётга зарар етказди. Анти-ақл ҳам ақлнинг бошқача тарзи, йўлидир. Бу ҳаёт тарзлари, йўллари ҳар бири ўз қонунлари асосида курашади. Биз эса бу қонунларни яхши билмаймиз. Тўғриси, яхши билолмадик. Лекин биз шуни биламизки, Санс астероиди (яъни, Санс коҳини башорат қилган астероид) миллион ва миллиард йиллар давомида ўз мабудаларининг жуда катта қисмини йўқотгани учун йўлидан оғиб кетди ва даҳшатли фалокат юз берди. Ўша астероиднинг бутун вужудини қуртлар кемириб ташлагандай ғовак бўлиб кетди. Ахир анти-ақл пўпанакдай жойини чиритади. Номанум куч астероидни орбитасидан чиқариб юборди ва у Ерга қулаб тушди. Ана шунда сен билган даҳшатли фалокат юз берди.

— Йўғ-е?

— Ҳа, худди шундай бўлган. Атлант-кроманшонлар қирилиб кетди. Фалокатдан сўнг сизнинг сайёрангизда ҳаётнинг мутлақо бошқа тарзлари вужудга келиши мумкин эди. Аммо яна бир марта мўъжиза юз берди — инсон яна қад кўтарди. Бу қай тарзда юз берганлиги бизга номанум. Чунки сайёрамиз узоқ йиллар зулмат, хаос бағрида йўқолган. Кейин

қандай воқеалар юз берганлигини ўрганишимиз, билишимиз керак. Чамаси, кроманъонлар — шарқий атлантларда бизга номаълум қурол — зидди-заҳар бўлиб, шу туфайли улар бутунлай қирилиб кетганга ўхшайди. Америка ҳиндулари омон қолишди. Улар ерни босиб олган анти-ақл вакилларини мағлуб этишди. Аммо қандай қилиб? Бундай саволларга ҳозирча ҳеч биримиз тузукроқ жавоб беролмаймиз. Мана шунинг учун ҳам биз фалокат давридан қолган харобаларни, ибтидоий сўқмоқларни синчиклаб ўрганамиз. Улар табиий ҳолда сақланиши керак. Шунинг учун биз кўпгина эҳромлар ва шаҳарларни сизларнинг қўлингиз билан тупроққа кўмдириб юборганмиз. Уларга ҳеч ким тегмасин деб. Чунки ер аҳлининг келгуси тақдирининг сири, эҳтимол, ана шу харобалардан топилар? Агар сизлар кроманъон одамларига хос ҳайратомуз сабот, матонат, куч-қувват, ритм—тартиб туйғуси-ю, олдиндан сезиш, бадий фаросат ва топқирлик, қўлигуллик сингари ҳислатларингизни йўқотсангиз — душман, яъни анти-ақл йўлини ҳеч ким тўсолмай қолади. Кроманъон одамларига ким ёрдам берган экан? Улар сизнинг сайёрангизга қаёқдан келиб қолган? Бу саволларга ҳамон жавоб йўқ. Улар қандай машаққатларни енгиб ўтганлигини биз яхши билмаймиз. Ҳозир буни тушунолмаймиз. Ўтмишга қайрилиб қараш, уни синчиклаб ўрганиш, ундаги аввал эътибор берилмаган нарсаларни қайта-қайта кўриб чиқиш пайти келди. Эҳтимол, кроманъонларнинг уёқда, фазода иттифоқдошлари ва ҳомийлари бўлгандир? Бу нарса ҳам биз учун қоронғу — терра инкогнито.

— Биз учун қоронғу — терра инкогнито, — ўзимнинг товушим ўзимга ғалати эшитилди... Шу билан Рута кўп нарсаларни, ҳатто ўзининг қаёқдан келганлигини ҳам англаган эди. Ахир мен шу нарсадан — унинг яна фазога кетиб қолишидан қўрқардим. Бу гапларга мен ишонаманми, ишонмайманми — унга бари бир эди...

— Уёқда нималар бўлибди ўзи, — сўрадим яна.

— Сен бу гапларни фантазия, хаёлот деб ўйлашинг мумкин. Аммо анти-ақл кроманъон одамларини бутунлай қириб юбормаса-да, уларни йўқотиш муддатини кечиктирган холос. Анти-ақл навбатдаги ҳамлага чоғланмоқда. У фалокатни аввалдан билиб,

пайт пойламоқда. У биладики, инсон оламини ўзгартираверади, ўзгартираверади. Охири ўзиям ўзгариб кетади — инсон бўлмай қолади. Ана шу пайтда олам ҳам, одам ҳам анти-ақлга ўлжа, ем бўлади. Эҳтимол, у ҳеч ким кутмаётган томондан билинтирмай ҳужумга чоғланаётгандир? Биз эса ёв қаёқдан келишини билмасмиз?

— Ёв қаёқдан келиши мумкин, Рута?

— Ёв ўзимиздан, ҳар бир ҳужайрамиздан келиб чиқиши мумкин. У генларимизга кириб олгандир? Шундай бўлмаганида, Ернинг келажагига лоқайд одамларнинг ақлга, мантиққа зид фикрлари қаёқдан пайдо бўлади? Мана шу нарса ҳам — терра инкогнито.

— Терра инкогнито. Номаълум ер. Одамлар эътиборидан қолган келажак. Одамлар келажакни ҳозирги бир лаҳзали фойда учун қурбон қилишмоқда.

Шу куни биринчи бор Хуан Беррон сирли шаҳарни излаб экспедицияга борганлигини эшитдим.

— Асли аргентиналик, — деди Рута оҳиста, — ҳозир Парижда яшайди. У ерда Берроннинг Амазонка чангалзорлари ҳақида китоби чиққан. Китоб муқаддимасида у экзотик фильм яратиш учун олис сафарга борганлигини айтади. Аммо экзотик фильм дегани менимча бир баҳона... — Рута менга синовчан тикилди.

— Аслида Хуан Берроннинг нияти бошқа эди. Унинг фақат экзотик фильмни деб ўзини ва ўртоқларининг ҳаётини хавф остига қўйишига ишониш қийин. Уларни электр токи чиқарувчи илонбалиқлар кутарди, бундай илонбалиқлар одамни шол қилиб қўйиши ҳеч гапмас. Беш метрли қора тимсоҳлар, қизил чумолилар, қушларни ямламай ютадиган илонлар ва одамнинг қонини сўриб оладиган ўргимчакларчи? Мату-Гросуга мажбуран қўнишга мажбур бўлган учувчи ҳалиги ўргимчакларнинг вазоҳатидан қўрқиб, ўзини ўзи отиб қўйган. Бир фильм учун Беррон шунчалик хавф-хатарга чидаши мумкинми?

— Чангалзорлар ҳақидаги фильмни суратга олиш ҳам ҳазил гап эмас, — эътироз билдирдим мен. — Ўша жойлар ҳозиргача кам ўрганилган. Худди ўша жойларда номаълум дунёни учратаман, деб умид қилганда Фосетт ҳақли эди.

— Тўғри, Фосетт ҳақли эди. Фақат шуниси шуб-

ҳалики, чангалзорлар ҳақидаги фильмлар оз эмаску. Беррон тропик ўрмонлар ҳақидаги юзта ана шунақа фильмдан кейин юз биринчисини суратга олиш учун ҳаётини хавф остига қўйиши шартмиди?

— Наҳотки, Беррон бирор янгилик топмаган?

— Топишга топган. Лекин гап бунда эмас. Агар шу фильмни кўрсанг, Беррон экспедициясидан мақсад кинога олиш эмаслигини тушунасан.

БЕРРОН ЭКСПЕДИЦИЯСИ

Беррон фильмининг копиясини олишим билан бу сирдан дўстим Владимир Санинни огоҳ этишга қарор қилдим. Аслида бу ишни чакки қилган эканман. Чунки, зидди-ақл хавфи таҳдид солиб турганини жуда яхши англардим. Кейинроқ маълум бўлишича, хавф мен ўйлаганимдан кўра қалтисроқ экан. Шунга қарамай, Санинга Берроннинг фильми ва китобини кўрсатдим.

Шу куни Часовая кўчасида, дўстимнинг уйида ғаройиб воқеаларнинг гувоҳи бўлдик. У кинопроекторни улади, китобдаги айрим жойларни таққослай бошладик. Саниннинг юзи, қуюқ қоши, тиниқ кўзлари, сояси деворга тушганда янада узунроқ кўринган бошига қараб у, албатта, кромантён одами деган фикрга келдим. Ахир кромантёнлар делихоцефал, яъни узунбош бўлишади-да.

Беррон фильми ва китобидаги сирли жумбоқларни ечишимиз керак эди. Энди буёғини Берроннинг ўзи ҳикоя қилади.

Тун қоронғи, дарёнинг муйилиш жойларидаги тошқин мавжлар қайиқларимизни писта пўчоғидай айлантиради, ағдариб юборади, четга улоқтиради, шиддатли оқимда илдиз-пилдизлари билан оқиб бораётган дарахтларга олиб бориб уради. Кун найзага келганида Арари дарёсининг сал кенгроқ ёйилмасига чиқиб олдик. Лекин буёғи саёзлигидан қайиқларимиз тақалиб қолади, гоҳо сувга тушиб уларни

да тикланган, томига ҳурмо япроқлари ёпилган ҳароб бир ферма. Дарвоқе, бу жойларда ҳар қандай уй одамларни ёмғир ва қуёшдан асрайдиган шамсия-зонтикка ўхшайди — йил бўйи ҳарорат 25 градусдан пастга тушмайди. Гамак (арқондан тўқилган каравот), сандиқча, курси, тоғорача, қаҳва чойнаги — фермадаги бор йўқ бисот шулар. Бу ерларда ҳар бир уйда албатта мачете деган қурол бор, у ошпичоққа ўхшайди. Мачете ёрдамида одамлар чангалзор ўрмонда ўзларига йўл очишади, нон кесади (нон бўлганида), ҳайвонларнинг тўшини нимталайди, консерва банкаларини очади, ва ниҳоят...

Биз оч қолганмиз. Аммо фермада ейдиган ҳеч вақо йўқ. Уй бекаси бизга кичик ликобчаларда маниока илдизининг унidan пиширилган бўтқа берди. Эри эса илтифот қилиб, бизга бир пиёладан қаҳва узатди. Кечқурун базм қилишга ваъда берди. Бу ерда ҳеч ким ҳеч қаёққа шошмайди ва ҳамма бири-бирига эспера — «шошма» деб гапиради.

Полга ёнбошлаб, ҳузур қилиб қаҳва ичдик. Жерар полнинг ёриғидан пастга қараб, сувда алланарсалар ғимирлаётганини айтди. Уй остида, атрофи ўралган ҳовузчада кайманлар — тимсоҳлар қалашиб ётган экан. Экспедициямизга ёлланган, бутун Амазонкага машҳур овчи Мишелнинг айтишича, кайманларни еб бўлар экан. Тимсоҳлар овқатсиз ва сувсиз ҳам икки-уч ой чидаб, яшайверар экан. Шунинг учун бу ердаги иссиқ ва дим ҳавода гўшт бузилиб, сасиб кетмасин деб, тимсоҳларни тирик сақлаб қўйишаркан.

Чарчаганимизга қарамай, хўжайин қандай қилиб ҳовузчадан икки метрли асирини тортиб олишини томоша қилдик. Ташқарига чиқарилган тимсоҳ жаҳлдан гезариб, ҳарсиллаб нафас олар, ўжарлик билан ерга қапишиб турарди. Мишел ёрдамга келиб, ўткир болтаси билан бир уриб, тимсоҳ бошини қирқиб ташлади. Бу ишни у жуда осон ва аниқ бажарди. Иккинчи зарб билан у тимсоҳнинг думини ҳам ажратди. Кайманнинг боши ва танасини ташлаб юборишди — фақат унинг думини ейиш мумкин экан. Думини нимталаб бўлишди, энди қовуришади.

Одатда тимсоҳ гўштидан атир ҳиди келиб, кўнгилни айнитади. Шунинг учун уларни ейишмайди. Бу ердаги кайманларда ундай ҳид йўқ экан. Киноопера-

торимиз тимсоҳни ўлдириш саҳнасини суратга олди. Сўнг нима бўларкин деб, қизиқиб, тимсоҳнинг кесилган тумшугидаги арқонни еча бошлади. Мишел уни бу ишдан қайтарди. У билакдай йўғон бир таёқни тимсоҳ тумшугига тикқан эди, таёқ қарсиллаб синди. Тимсоҳнинг кесилган боши ҳам маълум вақтгача ўз ишини бажарар экан.

Кўп ўтмай, учта елканли қайиқда одамлар келишди. Булар кайманларнинг харидорлари экан. Хўжайин уларга ҳам меҳмондўстлик билан кичкина пиёлачаларда қаҳва тутди. Савдолашиб бўлишгач, эчкиэмарларни бирма-бир ҳовуздан чиқаза бошлашди. Хўжайин аввал узун таёқ билан уларнинг бошига бир уриб гангитар, сўнг кўзларини қаттиқ босиб, ҳушидан кеткизиб қўяр эди. Шу пайтда харидорлар кайманларни арқонда чирмаб боғлаб ташлашарди. Кўтариш осон бўлсин деб, ҳар бир эчкиэмарни узун ёғочга боғлашарди.

Соат 6 ларда қоронғулик тушди... Тун сирли эди. Ой нурида жимирлаган сув юзидаги сочқинлар, дарахт шохларидаги қуш қанотларининг потирлаши, қушларнинг ноласи, аллақайси ҳайвон кўзларининг ялтираши — буларнинг бари сирли ҳаёт аломатлари эди. Уйқу келмасди. Минглаб сувбақа ва қурбақалар чинқирғи қулоқни қоматга келтирарди. Бир хил қурбақалар ўз инларини мумдан қозончага ўхшатиб қуракан. Ҳиндулар мана шу уяларни жуда ҳуш кўришаркан. Чунки улар ёқилганда хушбўй таратар экан. Мана шу хушбўй тутун ҳундулар эътиқодича, одамни турли дардлардан халос этиб, ёвуз руҳларни қуваркан. Шифобахш бақанинг ўзи ҳам қадрланаркан. Тиш оғриганда ёки шамоллаганида шишиб кетган жойга ёш қурбақа босилса, оғриғи қоларкан.

* * *

Бу фильмда қандайдир тушуниксиз, хавfli нарсалар бор эди.

Аммо хавф нимада эканлигини англаёлмасдим. Мана, бир гуруҳ сайёҳлар дарё соҳилига келишди. Аммо уларнинг юзлари қўғирчоқларникидай жонсиз, лоқайд эди. Уларни янги манзаралар жалб этмас, осмон шафағи қувонтирмас эди. Буни қандай

изоҳлаш мумкин? Билмадим. Агар бирортаси ҳис-ҳаяжонини бирдирса жуда ўринсиз, нотабий кўри-ниб қоларди. Буни мен яхши англадим — чунки ўзим табиатан сайёҳ эдим. Нима учун бу одамлар ўзларини бошқача тутуди? Эҳтимол, улар жисман ва руҳан ҳориб қолишгандир? Мен ўзимнинг ҳиссиётларимни ва кузатишларимни назорат қила бошладим. Мана, сайёҳлар яна илгарилашди, яна Беррон овозини тинглай бошладим.

* * *

Тропик чангалзор кечасида москитлар — искабтопар пашшалар тинчлик бермайди. Бу ерда уларнинг хиллари кўп ва ҳар бири маълум вақтда келиб, бизни талайди.

Мишелнинг айтишича, 4 соатдан сўнг Арари кўлига етишимиз керак эди. Аммо, 6 соат йўл юрсак ҳам кўлдан дарак йўқ. Бирдан маълум бўлиб қолдики, биз анчадан бери кўлнинг ичида юрган эканмиз. Тропика қуёши сувни қуритиб, парлатиб, остини ҳаммаёғи ёрилиб ётган, қотган балчиқли худудсиз майдонга айлантириб юборган экан.

Қуёш нури тушиб турган ёриқларда сон-саноксиз йўғон қизил чувалчанглар ғивирлаб ётарди. Мишел бу чувалчангсимон илонларнинг захри одамни ўлдиришидан қўрқмай, бемалол оёқяланг юрарди.

— Менинг яғири чиқиб кетган товонимни тишлаш учун бу илончаларнинг оғзи кичиклик қилади, — деди Мишел. — Лекин, агар улар бармоқлар орасидаги юпқа терига етиб олса иш чатоқ. Аммо унгача қотган балчиқни сидириб тушириш керак.

— Мана бу ғаройиботни кўринг! — деди Мишел қуриган балчиқ орасидан узунлиги ярим метрча келадиган бир илонбалиқни чиқариб олиб, — бу жониворлар ёзда, сув қуриганида балчиқда ҳам яшай олади, шундай кунга қолганида керак бўлади, деб табиат унга ўпка ҳам ато қилибди.

Каттакон кўлдан кичкина бир кўлмак жой қолибди. Жерар тўр ташлаб, лиқ-лиқ ўлжа билан тортиб олди. Унга ёрдамлашаётган Феррис қўли куйиб қолгандай, сапчиб тушди.

— Сени «пирাকে» урган, — тушунтирди Мишел. — Бу кахрабо балиқ, ток чиқаради. Шундай

деб, у таёқ билан бир метрча узунликдаги балиқни ажратиб олди.

— Бир неча йиллар аввал мен Европа аквариумлари учун бир неча дона шундай электр балиқдан тутмоқчи эдим. Ҳиндулар отларини дарёга солишди. Уларни шу заҳоти электр балиқлар талаб кетишди. Отлар оғриқдан кишнаб, пишқириб, ёллари ҳурпайиб, ўзларини ҳар ёққа ура бошлашди. Аммо ҳиндулар таёқ билан уларни сувга ҳайдашарди. Ярим соатлардан сўнг отлар тинчиди. Токларини сарфлаб бўлган электр балиқлар баланд қирғоққа сапчиб чиқа бошлади. Шу ерда уларни саранжомладик.

Жуда катта кўламдаги тимсоҳ овини кинога олишга муваффақ бўлдик. Еса бўладиган «жакара-тингас» дан бошқа турдаги тимсоҳлар ҳам кўп экан бу ерда. 4—5 метрли «жакараассю» деган баҳайбат тимсоҳларни еб бўлмайди. Жуда катта, ялпоқ бошли бу тимсоҳлардан уй ҳайвонларига кун йўқ. Қишлоқликлар буни исботлаш учун шу тимсоҳлардан бирини ёриб, унинг қорнида еган ҳайвонларидан йиғилиб қолган масан — юнг коптогини кўрсатишди.

Тимсоҳ ови, уларни калтаклаш бошланди. Фақат таёқлар билан қуролланган эликтача одам, белигача сувга тушиб, шовқин кўтаришди. Жакарлар бу шовқиндан нариги қирғоққа қараб қочишди. Бошқа одамлар массо-арқон билан уларни тутиб, қирғоққа чиқара бошлашди. Овчилардан бири кинооператор кўзи ўнгида тимсоҳларнинг бошларини чопа бошладди. Мен филни ўлдирса бўладиган милтиқ билан жакарлардан бирининг миясидан олдим. Аммо тимсоҳ шундан кейин ҳам ўлмади. Бир ҳамроҳим таёқ учига бутилка шишасини илиб, тимсоҳ оғзига олиб борди. Тимсоҳ шу заҳоти шишани қарсиллатиб чайнаб ташлади.

Бизнинг моторли қайиқларимиз шиддат билан Осари дарёсига кириб келишди. Найза билан балиқ тутаетган оролликларни четлаб ўтишга тўғри келди. Япалоқбош бу балиқларнинг қора танасида қизил холчалари бор эди. Баъзиларининг оғирлиги 80 килограммга етарди. Уларнинг тилидаги суяк қисмидан ҳиндулар ёғочларни ва қуролларини силлиқлаш учун фойдаланар эдилар.

Бронгер деган ўртоғимизни офтоб элтиб, лоҳас қилиб қўйди. У қип-қизариб, безгак тутиб ётар, саё-

хатни давом эттиролмас эди. Уни дарёнинг қуйи тарафига кетаётган «Ницца» кемаси палубасига олиб чиқишди. Кутилмаганда яшин-чақин бошла-ниб, уни кеманинг трюмига — пастидаги ҳовузга боғлаб ташланган тимсоҳлар устига ётқизишга тўғ-ри келди.

Кейинчалик Брюнгер безгак ва тимсоҳлар сасси-ғидан қандай босириқ тушлар кўрганлигини гапи-риб берди.

* * *

Эрта тонгда ноқулай қайиқларимиз кичик дарёда сузиб борарди. Энди оқариб келаётган тонгнинг хира ёруғида чангаллар остида, айқаш-уйқаш илдишлар ва дарёга қулаб кўндаланг туриб қолган дарахтлар орасидан йўл очиб бордик.

Эшкак ишлатмай қўйдик. Бошимизда тўрдай тў-шалган Лиана чангалларининг шох-шаббаларини пайпаслаб, осилган навдаларни ушлаб тортамиз. Кўлга яқин қолганида қайиқлардан тушишга тўғри келди. Энди белимизгача сувга тушиб, папоротникка ўхшаш каттакон баргли майсалар билан қопланган юмшоқ лой устида юрибмиз.

* * *

Олдинда бизни чинакам тоғ ўлкаси кутарди. Қу-ёш ботар пайтида биз қоялар устига тирмашиб чиқа бошладик. Бу қоялар худди бриллиант зарралари сепилгандай ярқираб, кўзни қамаштирарди. Усти-бошимиз лой, шалаббо бўлиб, қолдан тойганимиз учун ухлаб кетаётгандаймиз. Фақат Ленглишнинг кичқириғи бизни ҳушимизга келтирди:

— Ёрдам беринглар! Анжело яраланди!

Оғир киноаппарат кўтариб кетаётган Анжело қоя узра осилиб турган силлиқ лиана шохини ушлаб олибди. Бирдан уйғониб кетган илон унинг қўлини чақиб, ғойиб бўлибди. Ленглиш ўртоғининг қонига заҳар тарқалмасин деб, билагини боғлади ва заҳри-ни сўра бошлади. Гариаци икки марта игнали дори юборди.

Бу заҳри ўткир илонмиди ё зарарсизроқми, ҳин-дулар билади. Аммо илонни улар кўролмай қолиш-ганди. Кейинчалик мен илон чаққан жойни кўриб, қандайлигини биладиган бўлдим: илон тиши қол-

дирган иккита из олдида чуқурчалар бўлса, заҳарли илон деяверинг.

Тун яримлади. Мен икки қоя ўртасига чодир тикишни таклиф қилдим. Доминга нарироқдаги чумолилар сафини кўрсатиб, огоҳлантирди:

— Агар улар бизнинг манзилгоҳимизни билиб қолишса, улгиларимиз (озик запаси) йўқ бўлди, деяверинг.

Амазонка ҳавзасида қизил танаси бақалоқ, боши думалоқ ва ялтироқ, жағи метиндай бу чумолилар жуда ваҳший ҳисобланади. Мана шу қизил чумоли галалари ўтган жойда бирорта жон зоти қолмайди. Агар қочиб қолмаса, одамлар ва ҳайвонларни ҳам тамом қилишади.

Бу чумолилар сувдан ҳам, ўтдан ҳам қўрқмайди. Доминга чумолилар йўлига ёниб турган сигаретани қўйган эди, улар писанд қилмади. Олдинги сафдагилари ўзларини қурбон қилиб, ортадагиларга бир зумда йўл очиб беришди...

Кинолента узилиб қолди. Санинга қарадим. У ҳеч нарса сезмаганга ўхшарди. Лекин менимча, лента бекорга узилмаганди. Агар жоиз бўлса лентанинг узилиши нимагадир ишора бўлиб, бу ишорани фақат мен тушунардим. Ҳа, бу ишора замирида кўп сир-синаот бор. Чангалзор ўрмон қаърида йўқолган шаҳар; тушимга кирган шаҳар бор... Фосеттнинг сирли саёҳати... Беррон айтган қоялар... Ҳаммаси бир-бирига боғлиқ, ягона занжирни ҳосил қиларди. Беррон улуғ сирни моҳирона ниқоблай оларди. Унинг саёҳатидан мақсад — бутунлай бошқа эди.

Яна Амазонка чангалзорлари пайдо бўлди. Бутун вужудим кўзга айланди.

Даҳшатли қора ўргимчаклар... Уларнинг чақиши шундай азоб берадики. Улар сал тегиши билан одамнинг эти увишиб кетади. Товоқдай келадиган бу қушхўр ўргимчаклар яхшики унчалик очофат эмас. Аммо кечаси серюнг ва узун оёқларини силкитиб, ярим метрга сакраганида қандай таъсир қилишини ўйланг-а!

Барретонинг айтишича, Мату-Гросу оролига қўнишга мажбур бўлган икки учувчи самолёт чангаллар орасига тикилиб қолгач, ерга тушганларида мана шунақа ялтироқ ўргимчаклар уларнинг атрофини

ўраб олишган. Учувчилардан бири ақлдан озиб, ўзини отиб қўйган.

Кейинроқ ҳиндулар менинг коллекциям учун шунақа ўргимчаклардан бир нечасини ҳурмо баргидан тўқилган саватга солиб, олиб келиб беришди. Ўргимчаклардан бири оқ пиллани ушлаб турар, пилла ичида жажжи ўргимчаклар кўринарди. Мана шу пилла ипагидан ҳиндулар каттакон тўрлар ясаб, дарахтдан дарахтга боғлаб, қуш овлашади. Ҳиндулар ўзлари яшайдиган дарахт қавакларига ҳам шу пилла ипагидан тўшак тўқиб олишади.

Мен йўлда бу қонхўр ўргимчакларга бир неча қушчани емга бердим. Улар қушчани ўлдириб, бир зумда йўқ қилишди. Гоҳо овқат йўқлигида хунхорлар бир-бирини гажиб ташлашади.

* * *

«Пақ, пақ, пақ!..» Уч бор ўқ овози янгради.

— Нима гап, Жерар?

— Мен ягуар — сиртлон бўкирганини эшитдим... — Жерар ойдинкезар телбадай гапирарди. — Иккита кўзи ёниб турарди. Мен ана шу кўзларини мўлжаллаб, уч марта ўқ уздим.

Доминго айтишича, бу ерда сиртлонлар кўп, улар оловдан қўрқиб, одамларга яқин йўламайдилар.

— Бор, ухла, Жерар...

Унинг ўрнига Доминго навбатга туради. Гулхан атрофида исиниб ўтирганларга у Модейра дарёси бўйларида қабиладошлари сиртлон овига чиқишини гапириб беради.

Тонг оқариши билан овчи урғочи сиртлон ўкирганига ўхшаш товуш чиқаради. Нар сиртлон бу товушга учиб, дарахтдан дарахтга сакраб, дарё кечиб, етиб келади. Сўнг одамни кўриб жаҳли чиқади, ҳурпаяди ва ўзини унга отади. Овчи найзасини ерга шундай тираб турадики, сиртлон унинг устига тушиб, қорни ёрилади.

Қуёш чиқиши билан бақироқ маймун — ғарибанинг бўкиргани атрофни тутди. Ҳиндулардан бири ўқ-ёйи билан сездирмай, унга яқинлашди. Ғарибанинг бўкириги фарёдга айланди.

Ғариба нимадан ҳаяжонга тушган экан? Одатда

у илон, сиртлон ёки бошқа бирор хавф сезганида телбадай бақира бошлайди.

Овчи қўлидаги ўлик маймун билан ердаги сиртлон жасадини кўрсатди. Ғариба шунга бақирган экан.

Жерар оғзи қулоғида. У болаликдан орзу қилган ниятига етди — сиртлонни у ўлдирган эди. Биз уни қизгин табриклаб, сиртлон териси билан тақдирладик. Европага борганида ўртоқларига кўрсатади.

Бош айланиб кетадиган бу чангалзорлар лабиринтида ҳиндулар осонгина йўл топадилар. Биз эса, аксинча, айқаш-уйқаш лианаларнинг шох-шаббаларию новдалари орасидан, тўр чигални ечгандай қийналиб йўл очамиз. Бу шох-шабба ва новдаларнинг баъзилари пичоқдай келади, бошқалари тикандай санчилади, гоҳо эса ердан ярим метр кўтарилган ёпишқоқ лой илдизлар устидан энди сакраётганингизда бўйнингизга жонли новда ўралиб, ҳалқа бўлиб олади.

Майда шохли буталар тугайди ва очиқ осмон кўринади. Қуёш ёруғи кўзни қамаштиради. Нариги ўрмон ёқасидаги ўтлоққа апиаклар манзил қурган.

Аммо қишлоқнинг ярми ёнғиндан вайрон бўлган... Жон зоти кўринмайди. Баррето ҳайрон ва ташвишда. Унинг оиласи, қариндош-уруғлари қаёқда экан? Ё душман ҳужум қилдимикин? Ҳаммаёқ сув сепгандай жим-жит. Йўл кўрсатувчимиз йиғинга чақирувчи товуш билан қичқиради. Қуш ноласига ўхшаш бу қичқирик дилга ваҳима солади, ва олисларда акс-садо беради.

Биз нафас ютиб, жавоб товушига ўхшаш бирон садо чиқармикин, деб кутамиз. Ҳиндулар дарахтларни паналаб, уёқ-буёққа назар солишади. Ярим соатлардан сўнг улар тушуниксиз, сирли қиёфада қайтиб келишади. Улардан воқеани суриштирган Баррето бизнинг саволларимизга қуруқ жавоб қилади:

— Ҳеч гап йўқ. Апиаклар нарироққа кўчиб кетишибди, холос.

У ҳаяжонланиб, синиқ ва эгик шохлар кўриниб турган томонга йўл олади. Берретонинг ташвишларига парвосиз қараган Доминго ердан қизил олмага ўхшаш бир мевани қўлига олади. Мева ичида тўртта уруғ кўринади.

— Мевани еб, уруғини олинг. Уруғни эзиб, шира-

сини чиқарсангиз, у қотиб, тугмага айланади. Буни корозо ёки мевали фил суяги дейишади.

Кенг ўтлоқда янги қишлоқ қад кўтарган. Овалсимон катта уйларда бутун қабила яшайди...

Бир оқсоқ чол Барретони таниб, унга пешвоз чиқади. Бу чармпергамент қопланган нақ скелетнинг ўзи, мана шу қотган чармга қизил ва сафсар сиёҳда нақшлар туширилганди. Унинг бор-йўқ безаги — бошига қўндириб олган ранго-ранг қуш патларидан ясалган гултожи эди.

Чол Баррето билан турли даҳшатли имо-ишоралар қилиб узоқ гаплашади. Доминго унинг гап-сўзларини бизга таржима қилиб беради:

— Ҳиндулар эътиқодича, ўлганларни кулбалар ичига кўмишади. Аммо уларнинг арвоҳлари қишлоқда кезаверади. Улар билинтирмай, тирикларнинг бошига таёқ билан уриб қолишади. Таёқ еган одамлар бир неча соатдан сўнг пашшадай жон таслим қилади. Зарарли арвоҳлар билан курашиш жуда оғир. Қабила жодугари ўзининг ожизлигини эълон қилган, лекин ўзи учун ҳеч кимга билдирмай тунда андироби майидан ва пучурина донидан сеҳрли ичимлик тайёрлаган. Бир аёл девор ёригидан жодугар ўз кулбасида сирли ишоралар қилиб, бояги ичимликни хўплаб ўтирганлигини кўриб қолган (пучурина донларидан ҳозирги фармакопояда дизентерия ва холерага қарши дори тайёрланади). Қабиладошлар жодугарнинг хоинлигини, ўлим арвоҳлари билан дўстлашганлигини билаб қолишади.

— Кечаси жодугар ухлаб ётганида уни қўлга олишиб, қишлоқдаги энг катта дарахтга боғлаб, ўлдиришади.

Чол имо-ишора билан тушунтиришича, жодугар ўлаётганида арвоҳлар ёрдамга келмасин деб, дарахт остига гулхан ёқишибди. Гулхан ёруғида бир катта илон дарахт шохларига тирмашиб, осмонга чиқиб кетаётганини кўриб қолишибди. Бу — жодугарнинг руҳи эди. Агар унинг руҳи бемалол чиқиб кетса, кейин қайтиб келиб, одамлардан ўч олиши ва қабила бошига янги-янги фалокатлар келтириши мумкин. Шунинг учун, жодугар руҳига нарвон бўлган дарахтни чопиб, қирқиб ташлашибди.

— Бошқа ўлим руҳларидан қутулиш учун қабила доҳийси Тучауа айёрлик ишлатди. Эски қишлоқ-

қа ўт қўйиб, апиаклар тутун ичига кириб, ўлим арвоқларининг кўзини тутун билан беркитиб, яшарин равишда қурилган қишлоқ уйларига кўчиб ўтишди. Из қолдиришмагани учун энди бемалол яшаса бўларди...

Шу ерга келганда яна лента узилиб қолди.

— Ибтидий одамлар ҳаётининг даҳшатлари бугунча етарли, — деб Санин проекторни ўчирди. Сездингизми, қабила бошлиғининг қалпоғи Кеңалкоатлнинг машҳур учар илон суратли тожига ўхшайди?

— Тўғри-да. Ҳиндулар ўз урф-одатларини яхши асрайдилар. Ҳар бир қабиланинг тилшунос олими бўлар экан, буни яқинда билдим. Тилчи ҳинду қабила аъзолари ота-боболари билган нодир сўзларни унутиб юбормаслигини назорат қилиб борар экан. Агар ана шундай ноёб сўзлар қабила тилида йўқолаётганлигини сезса, вақтида огоҳлантирар экан.

— Булар эскиликпараст, лекин чангалзор ўрмонларнинг асл одамлари!

— Мана шу ёввойи ўрмон одамлари ёнгинасида майялар, атцеклар, инкаларнинг ҳашаматли, азим шаҳарларида ҳаёт қайнаган. Бир вақтлар ғорларда яшаган кроманшон одамлари ёнида атлантлар кўчалар ва анҳорлар, қасрлар ва эҳромлар бунёд этганларидек. Мен ғарбий атлантларни, шунингдек, Кичик Осиёдаги шарқий атлантларни кўзда тутяпман. Булар фақат ўқ-ёйни билган қардошлари билан тинч-тотув яшашган.

— Фосетт ва Беррон саёҳат йўллари яқинидан шартли белгилар нақш этилган қоятош топилган. Ана шу белгилар Европа ғорларидаги кроманшон одамларининг битикларига жуда ўхшайди.

— Фильмда шу тош ҳам бормикин?

— Билмадим, — аслида мен мутахассис-археологлар Петра Пинтада деб атаган битик тош Беррон саёҳати йўлидан узоқда эканлигини қисман билардим.

— Яхшиси, фильмга қайтайлик, — деди Санин. — Бунда қандайдир сир бор... Фақат аввал қаҳва билан хетлар тухум-дўлмасини пишириб олайлик.

— Бу қандай тансиқ таом экан?

— Олма билан пиёз паррак қилиб кесилади, кунжут ёғида қовурилади, сўнг устидан чала пишган тухум қуйилади. Жуда осон.

Турклар қаҳваси билан хеттлар тухум-дўлмасидан кейин яна Беррон экспедициясига қайтдик. Сўз яна Берронга.

ОДАМ БОШИНИ ОВЛОВЧИЛАР

Баррето айтишича, бу ердан икки кунлик масофада ҳиндуларнинг пиринтинлар деган қабила жамоаси яшар экан.

— Агар пиринтинлар элатига борсак, биз одамлар бўлмай, овланадиган қушларга айланиб қоламиз. Улар ўзлари қўрқоқлиги туфайли ақлга зид ишлар қилишади. Бирор имо-ишорамизни яхши тушунмай қолишса, нияти ёмон деб, саросимага тушиб бизга ҳамла қилишлари мумкин.

Шунга қарамай, Баррето сайрга розилик берди. Пиринтинларнинг бу жамоасида аёллар кўп, эркаклар кам экан. Биз эса яхши қуролланган ўн беш кишимиз. Бундан ташқари, Барретонинг гапи билан, апиаклар қабиласининг ярми биздан олдинда юриб, қариндошлари бўлган пиринтинларга бизнинг яхши ният билан келганлигимизни тушунтирадиган бўлишди. Баррето уларнинг қариндоши, шунинг учун даҳлсиз. Зарур бўлиб қолса, бу бизни ҳимоя қилади.

Моторли қайиғимизда кунбўйи дарё бўйлаб юқорига сузамиз. Дарё остоналарига етганимизда ҳиндулар қайиқларни кўлгача елкалаб ўтишларига тўғри келди. Чоғроқ кўл атрофи каттакон дарахтлар билан қуршалган. Баланд шохлардан қуёш нурлари аранг ўтади. Мана шу олачалпак сояда сув юзига чиққан балиқлар ярим доира ясаб, сакрашади. Тоғорачадай келадиган ғалати ялпоқ балиқ олдидан қараганда думалоқ, дўнгпешона одамга ўхшайди... Ана шу балиқ учинчи марта сув юзига чиққанида товушсиз отилган патли ўқ уни тешиб ўтади. Сувнинг текис сатҳи вақир-вуқир қайнай бошлайди. Сал ўтмай, қонга бўялган патли ўқ сув юзига сапчиб чиқади.

Доминго айтишича, бу кўл қари сюқуруқуга — неча асрлардан бери яшаётган илонга тегишли экан.

Анакондасимон бу илон танаси ўн икки метрдан ошади.

— Агар зим-зиё тунда машғала ёқиб, кўл ёқасига келинса, — дейди Доминго, — қари илоннинг кўзлари ялтираб кўринади. У келгиндининг кимлигини билмоқчи бўлгандай, тикилиб қарайди. Аслида бирор ҳинду зулматли кечада бу ерга келишга журъат қилолмайди.

Навбатдаги нафас ростлаш. Сайёҳлар бўйралар устига ёнбошлашади. Катта ғор оғзига гулхан ёқилади. Олов устида темир учоёққа илинган қозон кўринади. Ана холос! Бир лаҳза учоёқ йўқолиб, қозон муаллақ туриб қолди. Аммо мен буни сезиб қоламан. Учоёқнинг бир секунд ёки ўндан бир секунд йўқолиб қолишини эҳтимол, режиссёр ва томошабинлар сезмас. Эҳтимол, фильм монтажида хато кетган? Кейинги сурат аввалга ўтиб қолгандир? Буни текшириб кўриш керак... Кейинроқ...

Ниҳоят, пиринтинлар қишлоғига етиб келдик. Яп-яланғоч, таналари ғалати чизиқлар билан бўяб ташланган йигирмага яқин пиринтинлар дарахт илдизларидан қурилган овалсимон кулбаларда истиқомат қилишади. Апиаклар дохийси уларга гап уқтиргунича, улар бизнинг ҳамла қилиб қолишимиздан чўчиб, кулбаларига суяниб, қотиб туришарди.

Қишлоқни тез айланиб чиқдик. У апиаклар қишлоғини эслатади. Бир бурчақда аёллар таом пиширишади. Ахлат уйилган ифлос жойда болтада чопилган тақир (ҳартумли, филдан кичикроқ ҳайвон) бўлаклари сочилиб ётибди. Бу гўштни ҳамма ушлаб кўрган, итлар ялаган, аммо шу қадар очмизки, хомхатала пиширилса ҳам уни талашиб едик.

Яна лента узилиб қолди. Бир пиёладан қаҳва ичилди. Санин чарчади. У фильм ҳақида ўй сурарди. Мен учоёқни эслардим. Фильмда жуда чиройли табиат манзаралари олинган. Жуда чиройли. Учоёқчи? Бу майда, лекин жуда муҳим тафсилот, деярли сезилмайди. Бир лаҳзагина қозонча муаллақ осилиб қолди. Ақл бовар қилмайди, аммо бор гап.

Ҳиндулар тошпеч устида нимадир қовуришаётган эди. Қизиқиб қарадик. Улар каттакон қора чумо-

лиларни қовуриб ейишар экан. Бизни ҳам таомга таклиф этишди.

Бу ҳиндуларда ўқ-ёйлар йўқ. Аммо уларнинг пуфлаб отадиган қуроллари — сарбаканлари бор. Катта-кичик, турли ҳажмдаги бу сарбаканлар даҳшатли қурол саналади. Шу билан пиринтинтинлар янада сирли ва даҳшатли кўринишади.

Сарбакан билан қуролланган ҳиндулар дарахт шохлари орасига (сарбакан новдага ўхшайди), ёки дарахт кавакларига яшириниб туришади. Уларнинг бўйнига осилган кичик садокда турли ўқлар бор. Узунлиги 30 сантиметрли уамири ўқлари арча найзасига ўхшаш ингичка ва учлари ўсимликлардан олинган заҳар қоришмасига ботирилади. Айниқса кураре ёки урари заҳари ёмон, одамни уч минутда ўлдиради.

Кураре — бир хил лианалар илдизидан тайёрланадиган локка ўхшаш қуюқ, тўқ қизил рангли заҳарли эритма. Бу заҳарли суюқлик хумқовокда сақланади. Пиринтинтинлар отиш олдидан ўқнинг учини оғзига солиб, заҳрини тупук билан эритишади. Сўнг ўқни узун найчага солишади, найчани бир пуфлаш билан заҳарли ўқ отилиб, қурбоннинг танасига санчилади. Одатда ўқнинг учини сал қирқиб қўйишади, шунинг учун ўқ баданга санчилганида дарров синади, заҳарли учи эса теккан жойида қолиб кетади. Заҳарли ўқ унчалик оғритмайди, лекин бир лаҳзада қўл, оёқни шол қилиб қўяди. Пиринтинтинлар ўзларининг кулбаларига элтувчи сўқмоқлардаги буталар ва чангал шох булоқларига ҳам заҳар суртиб қўйишади. Ана шу булоқларнинг тикани санчилиб, бадан тирналганида ҳам бир лаҳзада одам ёки ҳайвон тил тортмай ўлиши мумкин. Кураре заҳри фақат вақт ўтганида таъсир қилади, нафас йўллари мушакларини ишдан чиқаради.

Кечқурун Баррето айтиб берди:

— Дўстларимдан бири шу ерда ёввойилардан қуритилган одам бошларини сотиб олибди. Уларни европалик бой коллекциячиларга қимматга сотаркан. Живарос қабиласи ҳиндулари бу ишда устаси фаранг бўлиб кетган. Менинг дўстим бир марта живарос қабиласидан бировни қутқарганида, ўтмас молини бир нечта ноёб бошларга алмаштириб олибди...

Фильмни суратга олишни давом эттириш учун иккита қишлоқ қурилди: ҳиндуларни икки гуруҳга бўлдик — бизга дўст ва душман бўлган қабилаларга. Улар шу қадар ихлос билан ролга киришиб кетишдики, вақти-вақти билан Баррето аралашиб, уларнинг можаросини ҳал этишига тўғри келди. Баъзи ҳиндулар «қарши томон»ни ростдан ҳам бизга душман, чунки улар заҳил юзли, оқтанлиларга сотилиб кетди деб, роль бажариш зарурлигини тунунмай туриб олишди.

Суратга олиш пайтида неча бор жонимиз ҳалқумимизга келди. Биз аввал тутиб олган анаконда илонимизни қайта-қайта қўйиб юбордик. У дарахтга боғланган қизга ўралиб олиши керак эди. Бу — энг қизиқ кадримиз эди. Лекин илон бизнинг гапимизга кирмас, ўрмонга қочишга уринарди...

Охири ҳиндулардан бири бунинг сабабини тунунтириб берди. Сувда ва қуруқликда судралувчи ҳар қандай ҳайвон (рептилия) сингари, илонлар ҳам беихтиёр сув бор томонга интилади. Сув жуда олисда бўлса ҳам. Одатда илон ҳомиладан бўшалмоқчи бўлганида дарёга қўндаланг равишда ётиб олади — думи сув томонда бўлиши керак. Бу рептилиялар тирик туғишади. Анаконда одатда ўттизтача бола туғади. Илончалар туғилиши билан инстинктив равишда сувга интилишади. Инстинкти ривожланмаган баъзиларигина онасининг боши атрофида уймалашиб юришади ва унга ем бўлишади.

Қишлоқларимизнинг бир қисмини катта ҳовузга яқинроқ жойга кўчирганимиздан кейин илон биз айтган томонга бора бошлади.

Анаконда одатда олти ойда бир марта овқатланади. Тутқинликда эса у овқат емайди. Шундай пайтда биз уни сунъий равишда боқамиз.

Бара деган ўрмонда асира илонимизни овқатлантириш жуда қийин бўлди. Илон танасини ўн одам тиззаси орасига олиб, яна бир одам илоннинг бошини босиб турди. Палладино илоннинг оғзини очиб турди, Мишел билан мен гўштларни таёқ билан унинг томоғидан ичкарироққа сура бошладик. Шу зайлда биз илон оғзига ўн олти килограмм гўшт

ташладик. Бир неча марта у еганларини қусиб ташлади, биз яна ишимизни такрорладик.

Мана шу операция вақтида анаконда менинг бир марта бепарволик қилганимдан фойдаланиб, билгимни тишлаб олди. Мен таёқ билан илон оғзини йириб, қўлимни қутқазиб олиш учун ярим соатча уриндим. Илоннинг тишини ҳам синдириб қўймаслик керак эди, акс ҳолда у ўлиб қолиши мумкин.

Анаконданинг чаққани заҳарли эмас. Қўлим шишиб кетди-ю, ҳарортим кўтарилмади. Тери остига укол олганда оғриди холос.

...Ишимиз охирлаб қолди. Яна бир саҳна — энг охирги саҳнани суратга олиш қолди. Айни вақтда бу энг хавfli саҳна эди.

Сценарийга кўра, мен қароргоҳдан олисда дарахт остида ёлғиз бўламан. Дарахт тагига кўмилган сандиқни қазиб оламан. Шу пайт дарахтдан каттакон анаконда тушиб келади. Илон менга ўралади ва иккимиз қияликдан пастга думалаймиз. Менинг қичқиримни қароргоҳдагилар эшитиб қолишади ва дўстларим ёрдамга ошиқишади.

Бу саҳнанинг қийинлиги нимада? Ҳиндулар анакондани, каттакон қутини дарахт учига кўтариб олиш учун ёғоч ва арқондан қурилма ясашган. Илоннинг жаҳлини чиқармаслик учун эҳтиёт бўлиб иш қилиш керак. Ана, ҳамма нарса шай! Суратга олиш бошланади! Дарахт учидаги Мишел қутини очиб, илонни чиқариб юборади.

Илон бошимга етай деганида мен унинг бўйнидан ушлаб ўзимга тортаман. Бундан ташқари, Ланглиш бу манзарани секундига 16 кадрдан (секин) суратга олади. Кейинчалик, лента нормал тезликда айланганида воқеа худди ростакам жангдай шиддатли тус олади.

Оғирлиги саккиз юз кило келадиган шерик билан роль ўйнаш осон иш эмас. Лекин, энг чатоғи шуки, илон чўчиб кетиб, менга ростакамига ҳамла қилиб қолди. Мен бўғила бошладим! Яхшики, қичқиримга шай турган одамлар югуриб келиб, мени қутқариб олишди.

Режиссёр манзара қисқа бўлиб қолди, дейди. Яна бошқатдан суратга олиш керак.

Сал бўшатиб юборилган илон пайтдан фойдаланиб, яхшигина ҳовузни кўриб қолди-ю, унга шўн-

ғишга интилди. Аммо одамлар бунга йўл қўйишмади. Илонни яна дарахт устига чиқаришди. Ҳайван янгиланди. Аммо энди илонни бўйнидан ушлаганимда, аввалгидай кювош эмасди. У жаҳли чиқиб, мени бўға бошлайди. Мен дод деб қичқираман. Одамлар етиб келиб, қутқаришади. Қиялик охиригача думалашга улгурмаймиз. Саҳна яна чала бўлиб қолади. Аввалгидан ҳам икки метр кам. Фильм қўйилганида бу саҳна ўттиз дақиқа кўринади холос...

Саҳнанинг таъсирли чиқиши учун учинчи марта қайтадан суратга олиш керак.

Анакондани ҳовузга ташлаб, бир соатча тинч қўйишди. Ҳузга келиб олсин. Эҳтиёткор Мишел бу ишни эртага қолдиришни таклиф қилади. Лекин мен шу бугун бу ишдан қутулмоқчиман. Агар илон ростдан ҳам мени бўғиб ўлдирса-ча? Қолбаса бўлиб қоламан-ку. Ҳутоқларим ҳам қутқаришга улгурмай қолишади. Иш эртага сурилганида ҳам кўнгилдагидай чиқармиди?..

Ҳаммаси яхши бўлиб турганди. Лекин саҳна аввалгидан ҳам қисқа бўлиб қолди. Анаконда мени аввалгидан бадтар бўға бошлади. Энди тамом деб ўйладим. Илоннинг бошини қўйиб юбордим. Бундан фойдаланган илон яна қўлимни тишлади.

Қўлимни илон жағидан қутқариб олиш учун яна ярим соатча уринишди. Мен бўш қўлим билан одамни тетиклаштирадиган ҳинду шарбатини ичаман...

Беррон нима учун аввал Фосетт изларини излайман, деб эълон қилди-ю, сўнг нима учун бу сўзларини рад этди? Асосий сабаб — экзотик фильм олиш деб, асосий ниятини яширди? Нима учун Беррон живорс қабиласи ва қуритилган одам бошлари ҳақидаги ҳикояларга қизиқиб қолган экан?

Фильмдаги ов, очофат чумолилар, чангалга ўхшаш илонлар, қушларни ейдиган ўргимчаклар, тимоҳлар, қаҳрабо балиқларни кўрсатишдан мақсад нима?

Жавоб битта: Демак, Беррон тропик ўрмонларни Барретодай яхши билган одамлар энг мураккаб йўллардан ўтиб, енгиб чиқа оладими, йўқми — шуни билмоқчи эди. Фосеттнинг ҳам йўл бошловчилари бор эди. Бундан ташқари Фосетт жунглини, ҳиндуларнинг урф-одатларини яхши билар, уларни ҳур-

мат қилар эди, янги, тажрибасиз сайёҳлар бошига тушадиган хавф-хатарлар унга писанд эмас эди.

Мен бу гумонларимни Санинга айтсам у:

— Ҳар ҳолда Беррон, менимча, Фосетт изларини излаган кўринади, — деди.

Менимча, Санин ҳақ. Лекин нима учун Беррон бу ниятини яширди экан?

Бу саволга Санин:

— У асосий ишини ҳаммага овоза қилишни хоҳламаган, — деб жавоб берди.

— Нега бўлмаса ўзи Фосетт изларини излайман, деб овоза қилган? — ажабландим мен.

— Чунки унинг маҳфий ниятини барибир билиб қолишарди. Ахир жуда кўп сайёҳлар Амазонкага шу ният билан боришарди-да. Аввал эълон қилиб, кейин фикридан қайтганига баъзилар ишонган, баъзилар ишонмаган. Ҳар ҳолда, қундалик ёзувларга қараганда, у Фосетт ҳақида кўп ўйлаган. Ҳатто у қурган бошлар коллекциясида Фосеттнинг ҳам боши бўлиши мумкинлигини ўйлаган... Буни ўйлашнинг ўзи одамни сескантиради...

* * *

Фильмнинг бошидаги баъзи кадрларда тоғлар ва қоялар, чинакам тоғлар диёри бор эди. Лекин фильмда нималардир етишмасди...

Мана шу тоғлар диёри хусусидаги шубҳа, гумонларимни кимга айтай ахир? Экспедиция қатнашчилари фильмда йўқолган шаҳарни кўришлари керак эди, аммо аллакимлар лентани шундай остинустин қилиб юборганки, калаванинг боши, учини топиш қийин бўлиб қолганди. Йўқолган шаҳарни Фосетт ҳам кўрган бўлиши керак. Шундан сўнг нима бўлганини ҳеч ким билмайди... Тоғ ўлкасини Беррон ҳам жуда хира тасвирлаган. Фильмдаги айрим кадрларда эса бу тасвир янада хирароқ. Гўё тоғли ўлка умуман йўқдай...

Фильмни кимдир Беррон ниятига қарши монтаж қилган. Кимдир ҳаммамизнинг сирли шаҳарга борар йўлимизни тўсмоқчи бўлган. Ҳатто ўша шаҳар ҳаробаларида олинган суратлар ҳам фильмдан қийиб олиб ташланган. Қандайдир куч фильмни шоша-виша ямаб-ясқаган. Абадий йўқотилган кадрлар ўр-

нига ўзи олган манзараларни қўшиб юборган. Уч оёқ манзараси шу зайлда пайдо бўлиб қолган. Лента воқеаларининг бош-учи бир-бирига уланмаса ҳам, барибир ўзгартирилиб, ўтмиш ҳақидаги, Лотин Америкаси кроманшонлар авлодлари ва атлантлар тўғрисидаги хотиралар шу тариқа изсиз йўқолган...

ШАМ ЕРУҒИДАГИ СУҲБАТ

Ҳа, Беррон тоғ ўлкаси, йўқолган шаҳарни кашф этиш учун ҳаётини бағишлаган. Фосетт экспедицияси изидан борган эди. Ахир Беррон китобида ҳам шу ўлка тасвирланган... Дўстим Санин тўғри айтади.

Урнимдан туриб, хонада уёқ-буёққа юраман. Ваннахонага кириб, кўйлагим ёқасини очиб, бўйнимни, қўлларимни муздай жўмрак сувига тутаман. Ҳаёлим экрандаги лаҳзаларни ўзига торта бошлайди, қайта-қайта ўша манзараларни жонлантиради. Ҳар гал ҳаёлимда ҳар хил манзара жонланади. Жавоб — хулоса чиқади: фильм лентасини Беррон ҳам, унинг ёрдамчилари ҳам, монтажчиси ҳам, режиссёри ҳам уламаган, йўқ, лентани кимдир бошқа биров ямаб-яскаган. Худди шундай.

Беррон сафари-чи? Сафар ҳам бўлмаганми? Бу кўз бўяш, гипноз таъсирими?.. Йўқ, бундай бўлиши мумкинмас. Сира мумкинмас... бу сўз қандайдир йўқ нарсани, ақлдан ташқари, маъносиз нарсани ифодалайди. Ҳа, зидди-ақл бу! Энтропий ақл. Худди ўзи. Зидди-ақл нуқтаи назаридан аҳмоқона, маъносиз ишлар жуда тўғри ҳисобланади. Ҳақиқатни ҳис этиб турибман: кимдир Беррон ва унинг сафдошларини узоқ ухлатиб қўйган. Экрандагилар ҳам бошқа одамлар. Кинодублёрлар десак осонроқ тушунилади. Беррон китобидаги одамлар ҳам бошқа, адабий дублёрлар бўлса керак.

Зидди-ақл учун майда тафсилотлар аҳамиятли эмас. Биз учун эса худди шу тафсилотлар аҳамиятли. Илгариги одамлар майда тафсилотларга ҳозирги одамлардан кўра кўпроқ аҳамият беришган, улар ўткир зеҳнли, нозик кузатувчан одамлар эдилар. Ҳақиқий изтопар эдилар. Худди шунинг учун ҳам илгариги одамлар қирилиб кетмай, омон қолишган.

Зидди-ақл нуқтаи назаридан эса, нозик куза-

тиш — атавизм, эскирган, кераксиз нарса. Унинг сценарийси бўйича нозик кузатишлар эмас, балки кўпроқ олди-қочдилар, одам ўлдиришлар, анакондалар, ўткир тишли тимсоҳлар, коллекция учун қуритилган бошлар керак. Айниқса, бошлар. Ана шундагина Фосетт изидан, Седовнинг муз йўлидан, Руал Амундсен, Сибиряков, Санниковлар изидан борувчиларнинг журъати камаяди. Зидди-ақлга жасур, фидойи одамлар, ўтмиш маданиятини изловчилар керак эмас.

АТЛАНТИДА ЕЗДА ҲАЛОКАТГА УЧРАГАН

Кроманъон одамлари энг оғир шароитларда ҳам бардош билан омон қолишини Рутага ва унинг дўстларига исботлаб беришим керак эди. Мана шунга оид далилларни мен... Ҳозирги метеорология маълумотларида учратдим. Ўша вақтда ҳам, ҳозир ҳам сайёрамиз нафас олиб, атмосферада оқимлар ва қуюнлар гоҳ туғилиб, гоҳ ўлиб, иссиқ ва совуқ ҳаво минглаб километр олисларга кўчиб юрган. Қарши томондан, ўзга қитъадан келувчи иссиқ ёки совуқ оқимга шўнғишимиз олдидан ҳавода сезилар-сезилмас ўзгаришлар юз беради. Нима учун баъзи одамлар об-ҳаво ўзгаришини уч кун аввал айтиб бера олади? Эҳтимол, уларга аэроинолар таъсир кўрсатар?

Икки хил ҳаво ўртасидаги дастлабки курашни вужудимиз сал-пал илғаб олади: об-ҳаво ўзгариши олдидан қон ҳосил бўлиши тезлашади, агар совуқ туша бошласа, қонимиз соғлиғимизга зарар қилувчи қуйқиндиларни тезроқ қабул қила бошлайди. Ҳаво ўзгаришини айниқса эндокрин безлар (томоқ, кўкрак безлари) тезроқ сезади. Шу аъзолардаги қон таркибида қанд, кальций, магний, фосфор моддалари ўзгара бошлайди. Мен мана шу рақамларни кроманъон одамлари манзилгоҳларининг ер юзи бўйлаб тарқалиши картасига, уларнинг кўчиш йўлларига таққослаб чиқдим. Шу ишимни Рутага айтганимда у ҳайратланди:

— Демак, кроманъон одамлари ўз вужудидаги нозик приборлар — ускуналар билан ҳам аниқлаш мумкин бўлмаган сезилар-сезилмас ўзгаришларни

пайқашганлигини исботлабсан. Ҳавонинг ионлашувига нима дейсан?

— Масала, чақмоқ чақишидан олдин мусбат ионлар кўпаяди. Одам аҳволи ёмонлашади, айниқса, бўғма ва сил беморлар, баъзан соппа-соғ одамлар ҳам қийналиб қолади. Чақмоқдан сўнг, аксинча одамлар аҳволи яхшиланади, чунки ҳавода биз учун фойдали манфий ионлар кўпаяди.

— Демак, кроманшон одамлари чақмоқ чақиши-ни икки кун аввал айтиб беришган, яъни улар башорат қила олган.

— Чиндан ҳам шундай. Эҳтимол, улар ҳаводаги ион таркибини яхши ўрганишгандир? Уларни башоратгўй деб ўйлашимни биласан-ку.

— Тўғри. Улар воқеаларни олдиндан билишган. Чуқурсувдаги балиқлар фалокатни олдиндан сезишган-ку, одамлар ҳам... албатта, буни билган бўлиши керак.

— Биладиям. Айниқса, Санин деган бир ўртоғим шуни яхши билади.

— Ким дединг?

— Санин. У майя, ацтеклар, этрусклар тарихини ўрганган...

— Ва келажакни башорат қила олади.

— Худди шундай. Лекин у мана шу қобилияти-ни ҳеч кимга билдирма, деб илтимос қилган. Хоҳласанг, сени ўша дўстим билан таништираман.

— Биз у билан танишмиз...

— Қандай қилиб?

— Бунинг тарихи узоқ. У билан Хостмдаги базамизда ёки ундан аввалроқ танишганмиз.

— Танишганинг яхши бўлибди. Лекин нимага у менга буни билдирмадийкин?

— Ўзинг ўйлаб топ.

— Ҳа, у бу гап тарқалмасин деган. Чунки алоқалар билиниб қолса, келажак ўзгариб кетиши мумкин.

— Сизлар фикрдошмисиз?

— Шундай. Биз у билан Ленинградда тропик ўрмонларда ўсадиган буғдойнинг ғаройиб намуналарини ўргандик. Яқинда ана шу буғдойни Колумбия олимлари ўз мамлакати водийларида топилган. Унинг дони тўйимли бўлиб, ўзи дўл, ёмғир, жала, шамол, ҳатто бўронларга яхши дош беради. Уни экмасдан ҳам йилда бир неча марта ўриб олиш

мумкин. Ҳиндулардан ҳеч бири ана шу бугдой сирини айтиб бермаган. Неча минг йиллардан буён ўсишига қарамай... Қадим замонларда кулга айланган жойларда ана шу бугдой ўсаётганини кўрганингда, қитъага кўчиб келган дастлабки атлантларнинг изларини излагинг келиб қолади.

— Сен тушингда кўрган шаҳарда, қаср яқинида ана шундай бугдой ўсиб ётганиди. Ташландиқ бугдойзор... Эсингдами?

— Эсимда. Чангалзор орасидаги шаҳар. Қаср харобалари.

Рутага конкистадорлар¹нинг эсдаликларини гапириб бердим. Мен уларни Санин таржимасида ўқиگانдим. Рута бу гапларни эшитмаган экан. Улар орасида Каринтодан бошқа ҳеч ким билвосита манбаларни ўрганмаган. Ахир уларнинг локатори нурлари ер қатламларини бемалол кўрсатади. Шунга қарамай, улар зидди-ақлнинг барча кўринишларини кузатиш имконига эга эмас экан. Буни мен кейинроқ тушундим...

* * *

Конкистадорлар эса Америкадаги сирли шаҳарни, пештоқлари ва миноралари бор қасрни эслаб қолган эдилар. Қасрга тош зиналардан чиқиларди. Тилла занжирдаги иккита сиртлон дарвозани қўриқлаб тураркан. Баландлиги 80 метрли тош устун учи-га сунъий ой ўрнатилган. Оқиш — сутранг бу шар ёруғлиги шу қадар равшан эдики, у тропик чангалзорларни сугдай ойдин қилиб турарди. Кундузи эса қуёш ёруғи сунъий ойни хиралаштириб қўярди.

Фосетт Бразилиядан ёзган хатларидан бирида бундай деган: «Бу халқда бизга номаълум ёруғлик манбаи бор. Улар бу ёруғлик манбаини йўқолиб кетган цивилизациядан мерос қилиб олишган...»

Шимолий Американинг оқ ҳиндулари — минданлар эслашича, уларнинг аجدодлари сира ўчмайди-ган чироғи бор шаҳарларда яшаган эканлар. Ана шу шаҳарлар денгиз ортида экан. Эҳтимол, ҳиндулар Атлантидани назарда тутишгандир?

¹ Конкистадорлар — Америка қитъасининг биринчи истилочилари, португалиялик босқинчилар.

Асримизнинг олтмишинчи йиллари бошида эса Янги Гвинеяда амазонкалар яшайдиган қишлоқ топилган. Улар қадимги юнон амазонкалари — жангчи аёлларига ўхшаш экан. Шу қишлоқда ҳам учига шар чироқ қўндирилган тош устунлар бор экан. 1963 йилда, шаҳарларни ёритиш бўйича халқаро конференция қатнашчиларидан бирининг айтишича, «Бутун оламдан ажралган, овлоқда яшовчи амазонкаларнинг чироғи бизникидан аълодир». Уларнинг шар ёритқичлари неон чироқларига ўхшайди.

* * *

Мен Атлантида ҳалокати қандай юз берганлиги ҳақидаги тасаввурларимни Рутага гапириб бердим:

— Астероид йиқилиб тушган жойда ер қаъридан отилиб чиққан олов магмаси уммон сувига қўшилиб кетган. «Оловли аждар» ҳамласидан уч соат ўтгач, тўфон Ғарбий Европа соҳилларидаги борлиқ нарсаларни, беш-олти соатдан кейин Ўрта Ер денгизининг шарқий соҳилларини босиб, кўмиб юборган. Ер ёрилиб, вулқонларнинг жағи очилган. Сув пўртаналари ҳам вулқон оловларини ўчиролмаган. Қора фавворалар самогача сочилган, олов тоғи зарраларга бўлиниб, денгизга ва сув босган ерларга қалин кул қатламлари жала бўлиб ёғилган. Вулқон кули нима ўзи? Бу кул-тупроқ қатлами. Дарё водийларини қудратли лой оқимлари босган, даҳшатли сел оқимлари барча жонсиз ва жонли табиатни вайрон қилган. Берелах водийсидаги мамонтлар ҳам шу тариқа қирилиб кетган. Буни тасдиқловчи далиллар бор...

— Астероид тушгани, вулқонлар отилгани бизга маълум... Астероид йўқолиб кетмаган, у океан тағини тешиб юборган. Бермуд ороллари яқинида ҳалигача ана шу астероид магма оқимлари орасида аста-секин эриб ётибди. Лекин биз Сибирда ўтлаб юрган мамонтларни Атлантида изларига бориб тақалади, деб ўйламаганмиз. Ҳар ҳолда бу билвосита далил. Мамонтлар қандай ҳалок бўлган?

— Берелах водийсида юзлаб мамонтлар кўмилган. Бир замонлар Берелах дарёси ўзанида баланд ўт-ўланлар ва буталар ўсган. Урғочи мамонтлар ва уларнинг болалари ўтлаб юрган, нар мамонтлар шу ўртада уларни ваҳшийлар ҳужумидан қўриқлаб ту-

ришган. Оловли сел, қайноқ кул-тупроқ қатлами бутун водийни босиб қолган: ҳозир топилган мамонт суякларидан ғуж-ғуж мозорлар пайдо бўлган. Мамонт терисида қотиб қолган қон томчилари уларнинг бўғилиб ўлганлигидан далолат беради... Сел билан оқиб келган шох, бутоқлар, ҳашарот ва кемирувчи ҳайвонларнинг қолдиқлари топилган. Радиокарбон усули 11800 йилни кўрсатади. Қазиб олинган дарахт парчаси Ленинград университетидеда текширилганида ҳам шу ёшда эканлиги аниқланган. Дублин университетига хат ёзганимда, Ирландиядаги Нонакрон кўлининг чўкмаси ҳам 11800 ёшда, деган жавоб келди. Охириги иккита нул радиокарбон усулининг жудаям аниқ эмаслигини кўрсатади. Аслида воқеа юз берган йилни аниқлашдан кўра фаслни, ҳатто ойни аниқлаш осонроқ экан. Атлантида ёз фаслида, аниқроғи, июлда ҳалокатга учраган. Ҳашаротларнинг қолдиқлари шундан гувоҳлик беради.

— Ҳа, июлда, — деди Рута. Лекин у сўзларимни тасдиқладими ё ўзича такрорладими, тушунмадим. — Мамонтлар ўтлаб юрган вақтда...

Рута ҳаёлга чўмди. Мен яна зидди-ақлни эсладим. Шу ҳақда гапиришини сўрадим.

Рута ҳикоя қилди:

— Зидди-ақл — вакуумга, бўшлиққа мосланган ҳаёт, вақтнинг бошқача суръати. Шунинг учун зидди-ақл Ерни бутунлай ташлаб кетинглар, уни келажакнинг квази—одамлари яратган атом бомбалар билан вайрон қилинглар, чунки у — бўшлиқ учун бир ғовдир, деб тушунтиради. Зидди-ақл нуқтаи назаридан — ҳозирги одамлар ҳам, уларнинг ўтмиши, маданияти, хотираси ҳам бўшлиқ энергияси — қувватини, унинг чексиз имкониятларини ишга солишга халақит беради. Энтропий ақлнинг асосий мақсади шу: Планета бўшлиқдир, у вакуум — бўшлиқ уммонидаги кичик бир кўпик. Бўшлиқ уммонидаги энергия оддий жисм қувватига нисбатан миллиард баравар қудратлидир. Энг муҳими — тезлик! Бўшлиқда фикр тезлиги, бу ердан у ерга силжиш имкониятлари чексиздир. Энг муҳими, бу имкониятларга жонли протоплазма доиралари, билагузукка ўхшаш титанли кемалари, юлдузлар ва сайёралар деб аталувчи модда қуйқиндилари халақит бермаса бўлгани. Франс Гальс ёки Леонардо да Винчи каби одамлар

даҳо бўлса нима? Еки Ван-Гог юлдузли осмон харитасини ниҳоятда аниқлик билан, ҳатто ёритқичларнинг ўтган асрда қай рангда нур таратишигача равшан тасвирласа нима бўпти? Еки Тютчев шеърияти генетик хотирани равшан чизса — милоддан олти минг йил аввалги қоплон фарзандлари — русларнинг ўй-кечинмаларини аниқ тасвирласа нима бўлибди? Буларнинг нима кераги бор? Энг кераги — шуларни тезроқ унутиш, сўнг йўқотиш, бола туғилган пайтдагидай, киндигини кесиб ташлаш, она заминдан ажратиб ташлашдир. Лекин Ер фарзандлари ҳамон заминга, она табиатга боғланиб турган экан, уларни тезроқ заминдан озод қилиш зарур. Ахир бу мантиқий-ку! Шу мақсад йўлида ҳеч нарсани аяш керакмас, чунки зидди-ақлга кўра, охириги мақсад мардона ва омийдир. Ҳаммани йўлдан адаштириш, телбаликка маҳкум этиш, инсон қўли бунёд этган нарсаларни бир доирага солиб, ҳадеб айлантириш, аввал генетик хотирани, сўнг оддий хотирани ҳам йўқотиш — зидди-ақл мақсадидур.

— Наҳотки, бундай бемаъниликни хаёлга келтириш мумкин?.. Наҳотки, бутун инсониятни йўқ қилувчи метаморфоза — ғалат ўзгаришларга йўл очиш мумкин?

— Ахир зидди-ақл-ку, бу?! У бундан ҳам даҳшатли нарсага умид боғлайди: шу бемаъниликларнинг ҳаммасини инсон қўллари ва инсон истеъдоди ёрдамида амалга оширмақчи!

— Ақл бовар қилмайди!

— Сомон йўли-чи? Унинг кўксига қора туйнук бор. У ердаги номаълум ўрага инфрақизил ва бошқа хил нурлар шимилиб, йўқолиб кетади — Калифорния университети олими Чарльз Таунс шу ҳақда ёзган. Агар зидди-ақл Ер юзида одамларни алдаб иш чиқаролмаса, ҳамма нарсани, борлиқни ана шу қора туйнукка тиқиб ташламоқни кўзлайди. Қора туйнукдан эса ҳали ҳеч нарса омон-эсон қайтиб келмаган. Қора туйнуклар ҳаракати қандай бошқарилиши ҳали кашф этилмаган. Аммо инсон ақли бунга қодир. Инсон ақл билан ҳамма мушкулларни ҳал эта олади.

— Ҳал эта олади... — акс-садога ўхшаб такроладим мен. Шу заҳоти юрагимни бир нарса чангаллади — эҳтимол, бўлгуси фалокатлар арафасида,

қайғу-ташвишли ҳодисаларни олдиндан сезиш туйғусидир бу?

* * *

Мана шу ёмон фикрни хаёлимдан қувишга уринардим. Аммо гоҳ метрода, гоҳ кўча-кўйда, ўз уйимда ёки Саннинг уйида меҳмон бўлиб ўтирганимда Рута билан бўлган бояги суҳбатни, қадимги шаҳар харобалари узра парвоз этган одамларни ўйлаб, ташвишга тушардим. Фосетт ана шу шаҳарни кўргани учун ҳаётдан айрилганди. Сайёрамиз меҳмонлари ҳам қадимий шаҳар харобаларини кўришганди!

БОА — ВИСТА ИҶЛИДА

Қўлимдаги хатни ким ёзганлигини билмайман. Уни абадий уйқуга кетган шаҳар харобалари устида учиб юрган одамлардан бири, эҳтимол, Каринто ёзгандир? Имзоси йўқ.

«Азиз дўстим, — деб бошланарди хат. — Жудоликлар оғир эканлигини яхши биламиз. Лекин, агар зарур бўлса, дастлабки қадамлардан охиригача яна худди шу мақсадимиз учун курашамиз. Рутте ҳам худди шундай қиларди. Синно ҳам худди шундай қиларди. Аммо энди Синнинг фикрини бошқа эшитолмаймиз».

Мактуб қўлимдан тушиб кетди. Бошимни чангаллаб ўтириб қолдим. Шу аснода қанча вақт ўтганини билмайман. Уримдан туриб, кўчага чиқдим. Ярим кеча бўлиб қолибди. Москванинг ойдин кечаси, тиниқ кўкдаги юлдузлар бошим узра аста сузиб юришгандай эди. Сентябрда одатда шундай ойдин кечалар бўлади. Биринчи марта Рутани кўрганимга мана роппа-роса бир йил тўлибди. Онда-сонда ўтаётган машина чироқларининг шуълалари олис олам хабарчиларини эслатади. Кўчамиздаги баъзи уйларда ҳали чироқ ўчмаганди.

Асрий дарахтларнинг қорайган, сирли шохлари шовуллаб турган ўрмон-боққа яқин келиб қолибман. Кўл соҳилида, орол қаршисида ечиниб, муздай сувга шўнғидим. Сўнг пайҳон бўлган майса устига чўзилиб, осмонга қараб ётдим. Совуқни ҳам, шабадани

ҳам сезмасдим. Фақат юрагимни чангаллаган дард-
ни сезардим, холос.

* * *

Тонгга яқин уйга қайтдим. Янги келган конверт-
да испанча газета қийқимлари бор эди. Аввалгидай,
сатрлар устида таржима қилинган сўзлар кўринди.

Фульвио Тестининг ҳақиқий исми—Синно экан.
Газетадаги суратда аварияга учраган машина, Син-
нонинг ёнида Рута бор эди. Иккаласи Боа-Вистадан
пойга машинасида йўлга чиқишган экан. Улар охир-
ги марта сафарга чиқишганини сезишганмиди? Ча-
мамда, уларнинг машинасида Бразилия чангалзор-
ларида унутилган шаҳарга оид айрим ҳужжатлар
бор эди. Аслида Боа-Виста билан чангалзордаги ша-
ҳар ораси анча олис эди.

Олис йўлнинг энг қийин қисми ортда қолганди.
Риу—Бранку шимолида катта йўл бор. Воқеа ана шу
йўлда юз берган. Уч кундан сўнг қўлга тушган Ко-
пельо деган кимса суиқасд иштирокчиси эканлигини
тан олган.

Копельо икрори шубҳадан бошланган. Унинг
фикрича, Фульвио Тести яқин атрофдаги шаҳар,
қишлоқлар учун хавfli шахс эмиш. Бу бемаъни
шубҳани қўшни устундаги редакция мақоласи ҳам
таъкидлаган эди.

«Биз икки вариантни муҳокама қилдик, — дерди
Копельо. Биринчиси — оддий тадбирлар. Албатта,
бу гангстерлар фикрича оддий тадбирлар эди: йўлда
машинани тўсиб чиқиш, уни ўраб олиш ва Фульвио
Тести қаршилиқ қилса, қуролни ишга солиш эди».

Аслида таслим бўлинг, деган таклиф ҳам бир
баҳона эди. Барибир хорижлик меҳмон йўқотилиши
ва бу иш мумкин қадар тез бажарилиши керак эди.
Бадбўй нафасидан арақ, ром ҳиди анқиб турган бу
омад талабгори эски романлардаги уришқоқ Биллни
эслатар, унинг ёвуз нияти шубҳасиз эди. Фарқ шун-
даки, Копельо омад талабгори бўлган якка шахс
эмасди, унинг ортида даҳшатли кучлар бор эди.
Буни билардим.

Иккинчи вариантда, кўнгилли ёлланувчи қотил-
ни ишга солиш кўзда тутиларди. Катта пул эвазига,
албатта. Копельо ёлланма қотилга қанча пул ваъда

қилдийкин? Эллик минг доллар... Елланма қотилнинг исмини Копельо айтмаган.

Муҳокама охирида иккала вариант ҳам бўлмагур деб топилган. Ким томонидан инкор этилгани ҳам маълум эмас. Кейинроқ билишимча, қотиллик калавасининг учи бутун бир ташкилотга бориб тақалади ва одатдагидай, ана шу ташкилот идоралари орасида жиноят изи йўқолиб кетади.

Катта йўлда қандай воқеа юз берган?

Ўша куни соат 17 да ҳарбий полиция кийимидаги уч киши «Жип» машинасига ўтириб, шаҳардан чиқиб кетишди. «Жип» кетидан юк машинаси ҳам силжиди. Ўн еттинчи километрда иккала машина тўхтади. Юк машина кабинасидан қора комбинезонли, америкача баланд пошнали ботинка кийган икки киши тушди. Улар бўш темир бочкаларни ва тош тўлдирилган қутиларни машинадан тушириб, катта йўлга кўндаланг тера бошлади. «Жип» машинада келганлардан бири уларни кузатар ва шоширар эди. Бу юмушни 15 минутда қойил қилишди. Катта йўлда гўё назорат тўсиғи пайдо бўлди. Шундан сўнг юк машинаси шаҳарга қайтиб кетди. «Жип» пистирмадан нарироққа силжиди. Бочкалар олдида икки киши қолди. Юк машинаси шаҳарга қайтганидан сўнг беш минут ўтгач, Фульвио машинаси бочкалар олдида пайдо бўлди. Эҳтимол, у юк машинасини йўлда учратгандир ҳам.

— Машинада аёл бор экан, — деди йўлтўсарлардан бири, у ҳозир полиция формасида эди.

Шу заҳоти панада турган «Жип» шиддат билан отилиб чиқди ва Фульвио машинаси олдида тўхтади. Шофёр ва шериги (иккаласи ҳарбий полиция формасида) ўт очишди.

Нима учун Рута билан Синно ҳимоясиз бўлиб қолишдийкин? Билмадим. Лекин менимча, зидди-ақл кучларига қарши албатта қуролланиш зарур. Тўғри, бу фикр, кўпчилик одамларни қурбон қилиши мумкин, аммо мен буни истамасдим. Шунга қарамай, инсониятнинг энг ёвуз кучлари қандай йўл билан иш кўришини сезмай қоласан, киши.

Синно ҳалок бўлди, Рута оғир жароҳатланди. Мен уни кўрарман, деган умиддаман. •

ҚОПЛОН ФАРЗАНДЛАРИ

У менга бир вақтлар кроманъон аёлларининг хайкаллари ҳақида гапириб бермоқчи эди... Фақат Санин мени бошқа ишлар билан банд қилиб қўйди — қадимги этруск денгизчиларининг Америкага сафарига, ўзимнинг ва бошқаларнинг мақоаларига қайтдим.

Рассом бўлганимда уни тасвирлардим, албатта. Аммо унинг менга кўринган бетакрор қиёфасини мукаммал тасвирлаш мумкинмиди? Уни кўрганимда қандай туйғуларни бошдан кечирганимнинг юздан бирини ифодалаш мумкинми? Худди шундай ҳодисалар юз берганида кроманъон одамлари ўз хонимларининг тош хайкалчаларини йўниб ишлашгандир? Уларнинг авлодлари эса хонимларнинг кейин унутиладиган овозларини ёки аёл қиёфасини тўлдирувчи электр-магнит нуқталарини ёзиб олишни ҳам ўрганишгандир? Ҳа, улар аёл қиёфасини фақат тўлдиришган, аммо бор бўёқларнинг ҳаммасини тиклашолмаган, уларнинг сирли оламига киришолмаган.

Уша кунлари мен яна зидди-ақлнинг пойинтар-сойинтар ишларини сеза бошладим. Саниннинг уйда ярим кечагача ўтириб қолдик. Тўғриси, бу ердан кетгимиз келмасди. Кўҳна чарм креслога ястаниб, унинг гапларини тинглардим. Мен у айтган нарсаларни билардим шекилли, аммо унинг овози дилимга таскин берарди. Ҳатто ўзга сайёраликларни ҳам зидди-ақл маҳв этиши мумкинлиги ҳақидаги оғир ўйни хаёлимдан ҳайдашга уринардим. Эҳтимол, қудратли техника уларнинг оқилона эҳтиёткорлигини бўшаштириб қўйгандир?

Археологлар ҳали инсоният тарихи босқичларини яхши ўрганишмаган. Санин инсоният тарихининг Атлантида билан боғлиқ биринчи даврини ўрганишга уринарди. Афлотун ёзишича, атлантлар Ўрта Ер денгизида уруш бошлашган. Улар Гибралтар — Жибол-ат-тариқнинг нариги соҳилларида яшаган барча халқларни бўйсундирмоқчи бўлишган. Аммо улар мағлубиятга учраган. Нима учун? Афлотун бу саволга жавоб бермайди. Аммо шуниси равшанки, Ўрта денгиз атрофида атлантларни улоқтириб таш-

лаёладиган куч топилган. Бу куч — Кичик Осиёдаги шарқий атлантлардир.

— Мен уларни шарқий атлантлар деб атадим, — деди Санин. — Уларнинг соҳиллардаги шаҳарлари тўфон пайтида вайрон бўлган. Аммо кейинроқ, соҳиллардан олисларда уларнинг Чатал-Гуюк ва Чаёнли тепа деган шаҳарлари қад кўтарган¹. Археологлар топган бу манзилгоҳлар милоддан аввалги саккизинчи, еттинчи минг йилликларга мансубдир! Бу эса Афлотун тасвирлаган даврга тўғри келади. Бир тафсилотга эътибор беринг-а: археологлар қазиб вақтида ўттиз авлодга мансуб қоплонларнинг тош ҳайкалчаларини топишган. Ўттиз авлод! Шарқий атлантларнинг азалий ҳаёти қоплонга ҳурмат билан боғлиқ. Милоддан тўрт минг йил аввал хеттлар қоплонни «рас» деб аташган. Бу русча сўз «рис»га ҳам тўғри келади. Уша вақтларда расен—росон қабилалари кейинроқ Аппенин тоғларига, ҳозирги Италия ерларига кўчиб ўтишган. Юнонлар (греклар) уларни этрусклар дейишади. Қадимги халқларнинг умумий тили шарқий атлант тилидир. Этрускларнинг «тупи» деган сўзи русча «потоп» — тўфонни эслатади. Бу сўз (этррусклар тилида) яна жазо деган маънони ҳам англатади. Ахир Зевс чиндан ҳам одамларни жазолашни истаган². Афлотун ўз диалогларида Миср қоҳинларининг олим қариндошига айтган сўзни эслайлик; «тупи—топъ». Бу сўзнинг луғавий маъноси «потоп» — «тўфон» бўлади.

Дўстимнинг фикрига қўшилдим. Мен ҳам Америкадаги худди шундай қадимги шаҳарлар ва манзилгоҳларни, Фосетт саёҳат қилган жойларга ўхшаш жойларни кашф этгим келарди. Шу пайт Санин жим бўлиб қолди. Менинг ҳам юрагимни бир нарса чангаллади. Бу аллақандай тушуниксиз дард эди. Санин ҳам шундай бўлаяпти шекилли. Унинг кўзлари косасидан чиқиб кетгудай эди. Биз дераза ортидаги қоронғу сукунатга қулоқ солиб, жим қолдик. Уёқда соялар судралиб юрарди. Агар улар одамларнинг сояси бўлса, кулиб юборишга куч тошардим. Лекин ҳозир яна даҳшатли сўз келиб қолди: «зидди-ақл».

¹ Бу туркий номлар обод шаҳарларнинг номи эмас, балки улар вайрон бўлганидан сўнг шундай аталган бўлиши керак.

² Прометей ўғирлаган олов — билим нури учун.

Мен гангиб, ҳушимни йўқотдим. Санин аввал ҳушига келди. У соялар ҳақида чурқ этмади. Аммо унинг биринчи гал шундай аҳволга тушиши эмасди. Ҳа, биринчи гал эмасди...

У менинг саросимага тушганимни кўриб, бошқа гапга ўтди:

— Хўш, нима деяётган эдим. Ҳа, дарвоқе, гуанчоларнинг келиб чиқиши кўпчиликини қизиқтиради. Улар Канар оролларида яшашган. Уларнинг айрим ёзувлари ҳам сақланиб қолган. Жуда кам. Лекин мен уларнинг «ҳаёт» деган ёзувини ўқишга муваффақ бўлдим. Чамамда, улар этрускча гапиришган. Гуанчолар меҳмондўст, мусиқа ва рақсни севгучи халқ эди. Улар тош уйларда яшаб, қуёшга сажда қилишган. Новча, оқиш сочли одамлар... Кроманшон одамни эслатади.

Этрусклар денгиз саёҳатларидан бирида архипелаг—ороллар тўпининг энг йириги — Гран-Канар оролига келиб қолган бўлишлари мумкин.

— Аммо бундай саёҳатлар вақтида йўлдан адашиши, бўрон сайёҳларни уммон ичкарасига олиб бориши мумкин. Этрускларнинг жез кўзгуларида тилини осилтирган ниқоб тасвири бор. Конкистадорлар Америкада ҳам худди шундай ниқобни кўришган. Ҳозир ҳам энг қадимги ибодатхоналарда шундай ниқобларни кўриш мумкин. Айрим этрускларнинг фикрича — бу ниқобда медуза Ҳоргона тасвирланган.

— Ҳиндуча ниқобларга келсак, одамлар бу ҳақда гапирмасликни афзал кўришади, — дедим мен. — Гап шундаки, ниқобдан беҳудага нусха кўчирилмайди: бу маданий алоқаларнинг равшан ифодаси. Қуёш ҳаммаёққа бир хил нур сочгани учун қубба-пирамидалар, календар — сана жадваллари, баъзи маросимлар ўхшаш бўлиши мумкин. Аммо тили осилган одам ниқоби аниқ мазмунни ифодалайди...

— Этруск ойналаридан бирида тили осилган одам боши тасвирланган. Суратда аёл киши бу бошга найза санчиб турибди. Аёл ёнида бир эркак ҳанжар яланғочлаб турарди. Тасвир остида «Ведме аконем» деган ёзув бор. Этруск ёзувларининг кўпчилигини таржимасиз ҳам тушунса бўлади. Этруск устасининг қўли билан «Ведему окаянному!» — деб ёзиб қўйилган. Этрусклар каби, руслар ҳам қоплон

фарзандларидир. Кўзгуда қандай саҳна тасвирланган? Бу ерда Медуса Ҳоргона ҳақида гап бўлиши мумкин эмас, чунки суратда эркак боши тасвирланган. Ҳар ҳолда бу ерда «ведем» — жодугар ҳақида гап боради. Этрусклар «ведем» ёки «ведьма» дейишган. Иккинчи сўз рус тилида ҳам бугунгача сақланиб қолган. Сўзнинг ўзаги бир хил — «ведать» — «билмоқ» сўзидан. Жодугар бошқалар билмайдиган жуда кўп сирларни билади. Улар ёқтирмаган одамларига касаллик юбориши, кўзиктириши, бировнинг яшириб юрган сирини очиши мумкин... Мана, Афанасьев луғатида шу ҳақда нима дейилган, — Санин жавонга яқинлашиб, қизил муқовали бир китобни олди. «Жодугар, ведьма ўлаётганида қаттиқ азоб чекади. Унинг вужудига ёвуз руҳлар кириб олади, унинг ичак-чавоқларини эзгилайди, томоғидан тилини ярим аршингача тортиб чиқаришади».

У китобни жавонга қайтариб қўйди.

— Этрускларнинг тахминий иккинчи ватани — Америкада бояги ниқоб нимага хизмат қилиши мумкин? Жавоб фақат битта — бу ниқоб жодугарнинг ўлимини, сеҳр-жодунинг тугаганлигини билдиради. Тирик жодугарлардан сақланиш учун бундай ўлик ниқоблар энг яхши қурол эканлиги маълум. Майя ва ацтекларнинг ниқоблари одамларни бу дунёдаям, у дунёдаям қўриқлаган. Уларнинг турмушидаги кўпгина урф-одатлар шу эътиқод билан боғлиқ.

Дўстимнинг ҳикоясини эшитарканман, хотирамда Америка туб аҳолиси ўртасида ҳам қоплонларга ўхшаш ягуарлар аждодларининг асосчиси деб муқаддас саналиши ёдимга тушди... Олис китъалар жуда кўп соҳаларда бир-бири билан боғланган.

— Зарид, Озирис, Тот, Лот... — фикрини давом эттирди Санин. — Қадимги миср худодарининг исмлари ҳам шарқий атлантларнинг номларига ўхшайди. Араб манбалари тўфондан илгари замонлардаги қубба, пирамида, эҳромлар қурилишини Зарид исми билан боғлайдилар. Ана шу эҳромларда зангламайдиغان темир, яъни пўлат, эгилувчи ойна деган нарсалар бор. Аслида бу тўфондан аввалги даврга оид афсоналардан бири, аммо унда шубҳасиз, ҳақиқат бор. Озирис ва Зарид сўзларида этрускча, яъни шарқий атлантча «зар», «жар» деган ўзак бор. Озирис — русча «озаренный» сўзига яқин туради.

Чиндан ҳам Қадимги Мисрда Озирис Қуёш нурларидан ёришган яшиллик салтанати маъбуди эди. Ра — Қуёшнинг ўзи. Ра — жуда қадимий ўзак, биз бу ўзакни «радство» ва «Красний» сўзларида ҳам учратамиз. Афсонага кўра, Ра — Қуёшнинг душмани — Апоп деган аждарҳо билан олишади. Шу аждарҳонинг қизил думи — гигант, баҳайбат метеорит ер ўзагини ёриб ташлагач, отилиб чиққан магма — олов селининг тимсоли бўлиши мумкин. Метеорит чамаси, Атлантика океанига тушган. Олов сели — магма сув билан қўшилиб, жуда катта жисм зарраларини атмосферагача сочиб, тош дўли ва кул ёмғири жаласини ёғдирган. Жуда кўп халқларнинг мифлари — хотирларида ифодаланган хаос — зулумот даври келган. Ветулония шаҳридан топилган жез кема ҳайкалида бутун бошли ҳайвонот боғини кўриш мумкин. Ҳатто бу ерда ҳар бир ҳайвондан бир жуфтдан бор. Нуҳ кемасига ўхшайди бу. Этрускларнинг Библиягача ва Ҳомергача бўлган даврга оид оламшумул фалокат ва тўфон ҳақидаги тасавурлари уларнинг санъатида сақланиб қолган. Ахир бу табиий ҳол! Оламшумул фалокатдан кейин эса музлик даври ниҳоясига етган¹. Европа қитъасида муз эриб, ҳаёт бошланган. Қитъага ўша қоплон фарзандлари, тўғриси, уларнинг авлодлари кўчиб кела бошлаган. Урта денгиз атрофидаги қабилалар шимолга ва шимоли ғарбга силжиб борган. Бу жараён минг йилларча давом этган. Европа халқларининг ҳозирги этноси — миллий келиб чиқиши Урта денгизга бориб тақалади (айрим қўшимчалар билан, албатта!).

БРАЕН ФОСЕТТ МАКТУБИ

Мен Фосеттнинг кичик ўғлига хат ёзиб, баъзи нарсаларни сўраган эдим. Ундан келган жавобни Санинга кўрсатдим. Фосеттнинг ўғли мактубида: «матбуотда ёзганларимдан бошқа янгилик айтолмайман», дебди. Аммо яқинда Санин иккаламиз хат охиридаги сирли жумбоқнинг маъносини тушуниб қолдик.

¹ Бу ерда муаллиф Атлантиданинг ҳалокати ва Буюк музлик даврини аралаштириб юборган.

Кичик Фосеттнинг мактубида бундай гаплар бор эди:

«Калапало қабиласининг доҳийси Изарари яқинда бир гапга иқрор бўлган эмиш. Қабилла бошлиғи ўлим тўшагида бундай дебди: «Мен, Изарари, Фосеттни ва унинг икки ҳамроҳини чўқмор билан уриб ўлдирдим. Ўша вақтда уч рангпар одам бегона қабилла бошлиғи билан кириб келишди. Чолнинг Фосеттнинг рангпар ўғли (катта ўғли) менинг (яъни Изарарининг) хотинларимдан бири билан яқинлашди».

Кичик Фосетт мактубига газета мақоласидан парча илова қилинганди:

«Фосетт саёҳатни давом эттириш учун Изараридан ҳаммол (юк ташувчи) ва қайиқ сўраган. Изарари қабилалар ўртасида низо борлигини айтиб, оқ танлининг илтимосини рад этган. Шу пайт оқ танли сайёҳ қабилла бошлиғининг юзига тарсаки тортиб юборган. Бундан ғазабланган қабилла бошлиғи жанг чўқморини қўлига олиб, оқ танли сайёҳнинг бошини мажақлаган. Сайёҳнинг иккита ёш ҳамроҳи қабилла бошлиғи устига ташланишган. Чол даҳшатли чўқмори билан бу иккаласини ҳам дабдала қилган.

Изарарининг йигирма ёшлардаги, Ярулла деган ўғли бор эди. Ўртоқлари уни «караиба» дейишарди. Унинг бадани қабилладошлариникидан оқроқ эди, гўё оқ танлининг қони қўшилганди.

Изарари ўлимидан сўнг қабилла бошлиғи бўлган Коматен узоқ музокаралардан сўнг оқ танли сайёҳ олимнинг қабрини кўрсатган. Олимнинг суякларини қазиб олиб, экспертизага беришган. Коматеннинг айтишича, чолнинг икки ёш ҳамроҳи жасадалари дарёга ташлаб юборилган. Ҳар ҳолда уларнинг жасади топилмаган.

Лондондаги Қироллик Антропология институтининг бир гуруҳ экспертлари суякларни текшириб, отамники эмаслигини аниқлашади. Унинг кимники эканлигини билиб бўлмади.

Отамнинг мўлжалдаги маршрутдан тескари томонга, калапало ҳиндулари манзилгоҳига бориб қолишининг сабабларидан бири бундай. Сайёҳлар Ўлган отлар манзилгоҳини тарк этишгач, чамаси, Рэлнинг оёғи тузалиш у ёқда турсин, ҳар хил нарса-лар чакаверганидан баттар шишиб, бутунлай юролмай қолган. 1—2 ҳафта йўл босишгач, отлар

ва эшаклар ҳолдан тойган, учала олим юк—тақаларини ўзларига ортиб, Шингу дарёси томонга қараб пиёда йўлга чиқишган. Мабодо Кулужи дарёсидан юқорига сузиб боришса, маданий оламга бориш йўли икки марта қисқариши мумкин эди. Бир касал, икки соғ одамга бу оғирлик қиларди. Улар Рэлини кўтариб юришолмасди. Энг қулайи қайиқ топиш эди. Мабодо улар худди шундай йўл тутган бўлсалар, худди ўша — Кулужи ва Тангуру Дарёлари қуйилишида калапало қабиласи ҳиндуларини учратар эдилар...

Бу йўлнинг шундай кескин ўзгаришига уларнинг аллақандай муҳим бир нарсани топишгани сабаб бўлиши ҳам мумкин эди...»

Аллақандай муҳим бир нарса, бизнингча, ўша тушимизга кирган атлантлар шаҳри харобаси эди...

Маҳкам Маҳмудов таржимаси